İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SİYASAL: Journal of Political Sciences, 29(2):403–430

DOI: 10.26650/siyasal.2020.29.2.0030
http://jps.istanbul.edu.tr

SİYASAL: Journal of Political Sciences

Başvuru: 02.04.2020
Revizyon Talebi: 22.07.2020
Son Revizyon: 04.10.2020
Kabul: 07.10.2020
Online Yayın: 30.10.2020

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Demokrasi ve Temsil: Paradoksu Rousseau Üzerinden Okumak

Democracy and Representation: Interpreting the Paradox Through Rousseau

Metin Özkan[1]

Öz

Bu çalışmanın amacı, modern devlet olgusunun belirmesi ekseninde yöneten-yönetilen kurgusunun dayandığı demokrasi anlayışındaki yurttaş tahayyülünün, en üst iktidar formunda "var edilmesi" sorununu Jean-Jacques Rousseau'nun teorik çizgisinde incelemeye tabi tutmaktır. İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimleriyle görünür olan temsili demokrasilerde meşruiyet kıstası olarak egemenliğin sahibi halkın kendisini ilgilendiren siyasal süreçlerde karar verici pozisyonda olmayışı, temsili rejimlerin gerçekte "demokratik" olup olmadığına yönelik tartışmaları da beraberinde getirir. Demokratik devrimlerin ardından temsil ile demokrasinin eşanlı/eşzamanlı düşünülmesi ekseninde görünür olan paradoksal birliktelik, döngüsel olarak bir yüzüyle geçmişe diğer yüzüyle geleceğe bakan Roma tanrısı Janus'a benzetilebilir. Temsili demokrasi anlayışında meşruiyet zemininin, mevcuttaki halk adına soyut bir kurgu olan ulusal "bir"liğe dayanması ve bu dayanak noktasını temsil pratiği aracılığıyla inşa etmesi demokrasi ve temsil paradoksal birlikteliğini, "Modern Janus" kavramından hareketle analiz etmeyi mümkün hale getirir. Temsili demokrasinin yöneten-yönetilen ilişkisindeki kurgusu teorik düzlemde takip edildiğinde ise demokrasi ile temsil kavramları bağlamında analiz edilebilecek paradoksun nasıl ve hangi şartlarda ortaya çıktığını belirgin hale getirecektir. Bu haliyle temsili demokrasinin bir yüzüyle bireyi özneleştiren diğer yüzüyle de nesneleştiren "Modern Janus" olduğu iddiasıyla çalışmada, Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi ekseninde, temsil ve demokrasi olgularının paradoksal birlikteliği analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler

Demokrasi, temsil, temsili demokrasi, Rousseau, Toplum Sözleşmesi

Abstract

This study aims to examine the problem of "creating" citizen envisagement within a democracy. Its reference point for this is based on the ruler-governed construct within the framework of the occurrence of modern State phenomena in the utmost rulership form as considered through the theoretical perspective of Jean-Jacques Rousseau. The fact that the people who are the sovereign force with regards to the policies they are engaged in are not in a position of decision-making, which is a benchmark of constitutionalism in representative democracy and thus brings about the controversy as to whether or not these representative regimes are legitimately democratic. After the English, American and French Revolutions, the paradoxical co-occurrence of representation and democracy, which can be seen when they are considered simultaneously, can be seen to resemble the Roman God Janus with its cynically retro- and forward-looking faces. It is possible to analyze the paradoxical co-occurrence of representation and democracy with reference to the notion of a "Modern Janus" because the ground of legitimacy in the conception of representative democracy is not only based on an abstract fiction of national unity for the presently existing public, but also because this base is constructed through the practice of representation. When the fiction of representative democracy in the relationship between the ruler and ruled is traced theoretically, it becomes apparent how and under which conditions the occurrence of the paradox to be analyzed in the context of the notions of democracy and representation emerges. The paradoxical association of representation and democracy will be analyzed in reference to Rousseau's Social Contract through the suggestion that such representative democracy is a Modern Janus, which on the one hand regards individuals as a subject while also objectifying them on the other hand.

Keywords

Democracy, representation, representative democracy, Rousseau, Social Contract

1 **Sorumlu Yazar:** Metin Özkan (Dr.), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Ankara, Türkiye. E-posta: metin.ozkan@hbv.edu.tr ORCID: 0000-0001-6562-1981

Atıf: Ozkan, M. (2020). Demokrasi ve temsil: Paradoksu Rousseau üzerinden okumak. *SİYASAL: Journal of Political Sciences, 29*(2), 403–430. http://doi.org/10.26650/siyasal.2020.29.2.0030

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Extended Summary

Simultaneous thinking of democracy and representation makes their paradoxical union apparent. This paradox can be better understood when the different (and even contradictory) historical origins of these two concepts are considered. The concept of democracy has its origins in Ancient Greece. The original Athenian democracy, which did not include a representative relationship and had a direct and participatory structure, simply meant the administration of people of similar status and small settlements. Ancient Greek democracy, which had an extremely limited content in terms of modern concepts, excluded representation on both the conceptual and practical levels. The history of representation as a concept and practice with its political content begins in the Late Middle Ages. During this period, there is no relationship between the idea of democracy and representation. In this process, monarchies used their representation practices via hierarchical governance as a basis for legitimacy while making decisions on important issues concerning royal interests and administrative control. The process that shapes the union between representation and democracy becomes evident in the historical background of the British, American, and French revolutions. In this framework, the first and second parts of the study will analyze the representative nature of the idea of democracy, which has been (re-)visible since the 17th century.

After the democratic revolutions of the 17th and 18th centuries, modern democracies have become fundamentally representative democracies, regardless of how they are defined in terms of governmental form vis-à-vis the modern-nation State. Therefore, it would not be wrong to think of democracy simultaneously alongside representation or in direct relation to representative government. Indeed, it seems axiomatic that under modern theoretical and practical conditions only representation can make democracy possible. Therefore, it is important to analyze the role played by representation in terms of its union with democracy.

The evolution of democratic thought into popular/national sovereignty (as manifested within the French Revolution) means a limited conception of democracy in terms of the use of sovereignty. Representation, however, offers legitimacy to this limitation. In modern-representative democracies, the fact that the people who have sovereignty are not the decision-makers in political processes brings with it debates about whether representative regimes are truly "democratic." In the forms of government, the representatives are in the position of deputy who "generate" the current demands of the represented in politics. Ultimately, if democracy is "the rule of the people, by the people, for the people," the people must both determine and implement the laws. However, in representative regimes both functions are ultimately fulfilled by a minority (representatives), even if they come from within the "people" based on a political principle (election). This situation, presented by the democratic doctrine, brings together the identity and representation principles of the rulers and the ruled, causing a paradoxical union to emerge.

The paradoxical union of democracy and representation as expressed above can be compared to the Roman God Janus, who looks at the past with one side and the future with the other. The fact that legitimacy, a key tenet of modern-representative democracies, is based on national unity, which is itself an abstract construct on behalf of the people, makes it possible to analyze the paradoxical union of democracy and representation from

the concept of a "Modern Janus." Following the aforementioned democratic revolutions, an understanding of "democracy," which subjects the individual to the principles of equality and freedom, is the first face of a Modern Janus. The fact that the will of the majority becomes the basis of legitimacy in relation to the understanding of representation becomes the second face of a Modern Janus, one that objectifies the individual.

The aim of this study is to examine the modern ruling-ruled construct that can be analyzed within the framework of the subject-object dichotomy in the theoretical line of Jean-Jacques Rousseau. The Genevan thinker has continued to be debated to this day with reference to his theories that many (for example, Bertrand Russell) have regarded as a threat to representative democracy. The prediction that certain forms of representative government will inevitably exclude the public from the public sphere and thereby create a new type of oligarchy seems to justify Rousseau. This is because the independence of the representative from the represented except for a political principle reveals the subject-object dichotomy. Within this context, while seeking answers to questions, such as what is the reason for the existence of the State and how is people's obedience/consent to political power based upon it, it is not coincidental that the idea of "democracy without representation" that Rousseau considered remains relevant.

Rousseau's views on citizenship, legitimacy, the General Will, democracy, and representation in *The Social Contract* provide an important theoretical ground for current debates, particularly those focusing upon the crisis of representation and legitimacy in the theory of democracy. As a result, this study will discuss the paradoxical union between the first face (the sovereignty of the people) and the second face (the representation of the people) of a Modern Janus, based on Rousseau's political doctrine, and how this opens up a debate regarding the possibility of "democracy without representation."

Demokrasi ve Temsil: Paradoksu Rousseau Üzerinden Okumak

Demokrasi teorisindeki modern tartışmalar göz önünde bulundurulduğunda demokrasi ve temsil kavramlarına odaklanmak başka bir ifadeyle temsili demokrasi üzerine teorik bir okuma yapmak ilgi çekici görünmeyebilir. Ancak modern tartışmalardaki "iletişimsel demokrasi", "radikal demokrasi" veya "güçlü demokrasi" gibi önerilerin temsil ile oy verme mekanizmalarını bütünüyle reddetmedikleri, hatta buna ek olarak modern demokrasi anlayışının kurumları üzerinden sundukları perspektifler akılda tutulacak olunursa, demokrasi ve temsil birlikteliğinin hala üzerinde düşünülmeye ihtiyaç duyulan bir konu olduğu da ortaya çıkacaktır.

İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimlerinin ardından ulus-devlet yapılanmasının yönetim şekli olarak modern demokrasiler ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın esas olarak temsili demokrasilerdir. Fransız Devrimi ile birlikte demokratik öğretinin halk/ulus egemenliğine[1] evrilişi, egemenliğin kullanımı bağlamında sınırlı bir demokrasi düşüncesini beraberinde getirir. "Eskinin icadı" olarak temsil, bu sınırlılığa önemli bir meşruiyet perspektifi sunar. Modern demokrasi düşüncesinde ulusun "halk adına" siyaseten "var" edilmesi, temsil adı altında yeni bir vekâlet[2] sistemi aracılığıyla kurgulanır. Bu durum, demokratik öğretinin modern dünyaya sunduğu, yönetenler ile yönetilenlerin özdeşliği ve temsil ilkelerini bir araya getirerek paradoksal bir bütünlüğün ortaya çıkmasına sebebiyet verir.

Modern demokrasilerde "emredici vekâlet" anlayışının yerini alan temsil ilkesi, siyasal birliğin temelinde bulunan bireysel farklılıkların ve çıkarların göz ardı edilmesini olanaklı kıldığından eleştirilir. Yönetsel sisteme dair genel çerçevede temsilciler, temsil edilenlerin güncel isteklerini devlet politikalarında "var" eden birer vekil konumundadırlar. Nihayetinde demokrasi eğer "halkın, halk tarafından, halk için yönetimi" ise, halkın hem yasaları belirlemesi hem de uygulaması gerekir. Ancak temsili rejimlerde her iki işlev de, siyasal bir ilke (seçim) temelinde "halk"ın içinden gelmiş olsalar bile son tahlilde bir azınlık (temsilciler) tarafından yerine getirilir.

Ulus-devlet ölçeğindeki hemen hemen bütün yönetimler, rejimlerini "demokrasi" olarak nitelendirmektedir. Otoriter rejimlerin hüküm sürdüğü dönemlerde demokratik değerler yelpazesi "özgürlük, eşitlik ve kardeşlik" iken[3] günümüz itibariyle demokrasi kavramı, "iyi bir toplumun/yönetimin/devletin" eşanlamlısı haline gelmiştir[4] ki bu

1 Hem "halk egemenliği" hem de "ulus egemenliği" teorilerinde "halk" ve "ulus" kavramları soyut bir bütünü ifade etmek adına kullanıldığından dolayı çalışma boyunca, Mehmet Ali Ağaoğulları takip edilerek, her iki teorinin de sonuçları bakımından farklı oldukları kabul edilmesine rağmen özde aynı oldukları varsayımından hareket edilecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Ağaoğulları, 1989).

2 İngiltere'de 1688 Devrimi'ne kadarki Parlamento; Fransa'da 1789 Devrimi'ne kadar États Généraux deneyimleri *emredici vekâlet* anlayışı temelinde işlemiştir. Bu anlayış, seçmenle temsilci arasında uyulması gereken bir vekâlet akdine dayanır. Devrimlerle birlikte görünür olan yeni vekâlet anlayışında ise bu hukuki bağ koparılmış ve temsil etme yetkisiyle donatılmış olan temsilcinin "hukuki" yönden sorumluluğu kaldırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Sarıca, 1969).

3 Bu noktada liberalizmin doğuşu ve liberalizm ile demokrasinin muğlak kombinasyonu kritik öneme sahiptir. Nitekim 17. ve 18. yüzyıllardaki demokratik devrimler çağında, John Locke'un teorik çizgisinde, liberal değerlerin evrensel ölçekte kabulü, iktidarın tek bir noktada toplanmasına karşı ve bireyi/toplumu siyasal alanın merkezine yerleştiren demokratik değerleri ön plana çıkaracaktır (Laclau ve Mouffe, 2008: 272).

4 Modern kavrayışıyla demokrasi, iki kilit faktörün birleşimini bünyesinde barındırır: Birincisi; liberal-anayasal siyasal rejim temelinde kitlesel demokrasi görüntüsü iken ikincisi, temsili hükümet biçiminin siyasal iktidar ile toplumun demokratikleşmesi arasında bir denge kurduğu varsayımıdır (Castiglione, 2012:

da, demokrasinin seçimlerle özdeşleştirilmesi kadar, büyük bir yanılgı olarak dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Karl Popper (2018) ve John Stuart Mill'in (2017) teorik izleğinde bir terminoloji kullanan Ralf Dahrendorf'un demokrasiyi bu anlam kargaşasından kurtarma çabası dikkate değerdir. Dahrendorf'a göre üç temel soruya kabul edilebilir cevaplar veren demokrasi, yöneten-yönetilen kurgusunda siyasal iktidara meşruiyet kazandıran bir kurumlar topluluğudur (2015: 9): "İçinde yaşadığımız toplumlarda şiddete başvurmadan değişim yaratmayı nasıl sağlayabiliriz?, *Kontrol ve Denge* [kuvvetler ayrılığı] sisteminin yardımıyla iktidar uygulayıcılarını nasıl denetleyebilir ve iktidarlarını kötüye kullanmamalarını nasıl temin edebiliriz?, Halk –bütün yurttaşlar- iktidarın kullanımına nasıl ortak olabilir?" şeklinde somutlaşan bu sorular, yöneten-yönetilen ilişkisinin modern görünümü olarak demokrasi ve temsil paradoksal birlikteliğinin teorik kökenleriyle analizini gündeme getirmektedir.

Demokrasi ve temsilin paradoksal birlikteliği bir yüzüyle geçmişe diğer yüzüyle geleceğe bakan Roma tanrısı Janus'a benzetilebilir. Modern-temsili demokrasilerde meşruiyet zemininin, mevcuttaki halk adına soyut bir kurgu olan ulusal "bir"liğe dayanması ve bu dayanak noktasının temsil pratiği aracılığıyla inşa edilmesi demokrasi ve temsil paradoksal birlikteliğini, "Modern Janus"[5] kavramından hareketle analiz etmeyi mümkün kılar. Demokratik devrimlerin akabinde eşitlik ve özgürlük parametreleriyle bireyi özne konumuna getiren demokrasi anlayışı, *Modern Janus*'un görünür yüzünün ifadesi iken barındırdığı temsil anlayışı ile çoğunluğun iradesini meşruiyet zemini haline getirmesi bağlamında bireyi nesneleştiren ikinci bir yüze de sahiptir. *Modern Janus*'un ikinci yüzü olarak temsil, demokrasinin bünyesinde "ulus"u imleyerek halkı massetme görevini üstlenmektedir.

Yöneten-yönetilen ilişkisinin tarihsel kökenlerine odaklanan çalışmaların genel olarak iki temel paradigmadan hareket ettiği görülür. Bunlardan birincisi, gönüllülük, rıza, işbirliği ya da özgürlük, eşitlik, güvenlik gibi perspektiflere dayanan "toplum sözleşmesi" iken ikincisi, insanlar arasındaki ekonomik, fiziksel ve zihinsel bağlamlarda eşitsizlik perspektiflerini konu edinen "köle-efendi" çelişkisi olarak dikkat çeker. Sözleşme teorisyenlerinden Jean-Jacques Rousseau'nun "doğa durumu" anlayışı ise bireyin toplumsallaşmasını "mülkiyet"in ortaya çıkışına dayandırması bağlamında bahsi geçen iki paradigmayı da içerisinde barındırmaktadır. Buradan hareketle devletin varlık nedeninin ne olduğu ve insanların siyasal iktidara itaatinin/rızasının nasıl temellendirildiği gibi sorulara yanıt aranırken Rousseau'nun kurguladığı "temsilsiz demokrasi" düşüncesinin, modern demokrasinin özü olarak nitelendirilebilecek olan temsil kavramının bünyesinde barındırdığı "varlık-yokluk paradoksu"nu konu edinmesi bağlamında ilgi çekici olduğu belirtilmelidir.

519). Bu çerçeve; meşru iktidar, seçimler, evrensel oy hakkı, siyasal eşitlik, özgürlük vb. gibi yönetenler ile yönetilenler arasında bir özdeşliğe imkân tanıyacak demokratik değerlerin yeni yönetsel öngörüde "iyi" kategorisinde yer almasını sağlar.

5 İki boyutlu düzlemde bir yüzüyle sağa, diğer yüzüyle sola bakan "iki" yüzlü Roma tanrısı Janus, çalışma boyunca, üç boyutlu bir metaforu serimlemek için kullanılacaktır. İki boyutlu düzlemde "Modern" Janus olarak temsili demokrasinin birinci yüzü, bireyi siyasal bağlamda özne konumuyla tasavvur eden bir teorik çerçeveye sahiptir; ikinci yüzü ise yöneten-yönetilen kurgusunda temsil pratiği başvurusuyla bireyi nesneleştiren bir çehrenin ifadesidir. Üç boyutlu düzlemde temsili demokrasinin bireyi, egemenliğin/meşruiyetin yegâne öznesi olarak imleyen ve/fakat bu özne konumundan –bir siyasal ilke [seçim] dışındameneden iki yüzü, özne-nesne dikotomisini görünür kılar. Bu bağlamda çalışmadaki "Modern Janus" metaforu, Roma mitolojisinde başlangıç ile bitiş "anı"nı sembolize eden Janus'a benzer şekilde, demokrasi ile temsilin muğlak kombinasyonunda bireyin siyasal belirleyiciliği konusuna "an"sal bakmak için değerlendirilmelidir.

Rousseau'nun *Toplum* Sözleşmesi'nde ortaya koyduğu yurttaşlık, meşruiyet, genel irade, demokrasi ve temsil konularındaki görüşleri, kendi çağını aşarak demokrasi teorisinde temsil ve meşruiyet krizine odaklanan güncel tartışmalara önemli bir teorik zemin sunar. Bu bağlamda çalışma, temsili demokrasinin birinci yüzü (halkın egemenliği) ile ikinci yüzü (halkın temsili) arasındaki paradoksal birlikteliğe Rousseau'nun siyasal öğretisinden hareketle yaklaşarak "temsilsiz demokrasi" imkânını tartışmaya açacaktır.

Modern Janus'un Birinci Yüzü: Demokraside "Halk"ın Egemenliği

Modern siyaset teorisinin popüler kavramlarından biri olan demokrasi, "demos" (halk, avam, güruh) ve "kratos" (yönetim, iktidar, üstün güç, egemenlik) kavramlarından türetilerek M. Ö. 5. yüzyıldan beri siyasal bir içeriğe sahip olmuştur (Sartori, 1977: 9). Etimolojik olarak "halk iktidarı, siyasal iktidarın halka ait olması" anlamlarına gelen demokrasi kavramının birçok siyaset teorisyeni ve düşünür tarafından benzer parametreler çerçevesinde tanımlandığı görülür. Yönetenler ile yönetilenler arasındaki ilişkiyi konu edinen demokrasi kavramına yönelik literatürün gösterdiği üzere, bir siyasal sistem ancak hükümetin yönetilenlere açık bir referans ile organize edilmesi durumunda demokratik olarak kabul edilebilir.

Normatif bir görünüm arz etmesi hasebiyle geniş bir kullanım alanına sahip olan demokrasi kavramı, tarihsel bağlamda da bir gelişimin ifadesidir. Belirli bir toprak parçası üzerindeki topluluğun nasıl, ne şekilde ve hangi pratiklerle yönetileceğine dair durumu imleyen demokrasi kavramı, Antik Yunan'daki *Polis* pratiğinden türer (Wood, 2009: 43). Antik Yunan'daki kökenleriyle sınırlı ve dışlayıcı bir toplumsal zemin bağlamında pejoratif bir kavramsallaştırmaya sahip olan kavram, dönem itibariyle, çoğunluğun doğrudan yönetimini ifade etmek için kullanılır.

17. yüzyılda modern-ulus devlet ölçeğinde "yeniden" beliren demokrasi düşüncesinin, Antik Yunan ve Roma siyasal düşüncesindeki ilke ve kurumlardan etkilendiği kabul edilmekle birlikte günümüz itibariyle aslî öğeleri olarak kabul gören özelliklerinin çoğu Antik Yunan ve Roma demokrasi düşüncesine tümüyle yabancıdır (Uygun, 2014: 116-117). Bu bağlamda modern demokrasinin kavramsal düzlemde ilişkili olduğu özelliklere ve niteliklere değinmek yerinde olacaktır. Öncelikle, modern yapılanma, devletin atomları olan "eşit ve özgür" birey düşüncesine dayanıyorsa, modern anlamıyla demokrasinin eşitlik, özgürlük ve bireysellik kavramlarıyla yakından ilişkili olduğu ortaya çıkacaktır. Öte yandan eşit ve özgür bireylerin, bir bütün olarak, kalıtımsal monarşiye karşı seçimlerle yönetim biçimini belirledikleri düşünülüyorsa demokrasinin yurttaşlık kavramıyla ilişkisi belirecektir. Eşit ve özgür bireylerden oluşan yurttaş topluluğunun "ulus" adı verilen soyut-mistik bütünü oluşturduğu düşünülüyorsa, demokrasinin ulusallıkla ilişkisi gündeme gelecektir. Ulus kavramının yöneten-yönetilen ilişkisinde yeni meşruiyet kıstası olarak teorik zemin haline geldiği düşünülüyorsa, demokrasinin halk/ulus egemenliği teoriyle ilişkisi kabul edilecektir (Akal, 2002: 111). Bu bağlamda, modern "ulus-devlet"in kaynağı aşkın-dini bir yasa odağından ziyade dünyevi bir yasa odağı olan ulusta bulunacağına göre, yöneten ile yönetilen arasında kurgulanan meşruiyet ilişkisi, bu haliyle demokrasinin *Modern Janus* olduğu savını da destekler bir nitelik taşımaktadır. *Modern Janus*'un ilk yüzünde, geçmişte yaşamış ve gelecekte yaşayacak insanları imleyen mistik ulus kavramı, halkın kurucu iktidarınca yetkilendirilmiş hükümetin meşruluğuna karşılık gelen kurumsallaşmada araçsal bir görünüm arz etmektedir.

Demokrasi kavramı öncelikle seçim yoluyla hükümet etme pratiğinin oluşturulmasında yurttaşların katılımını vurgular. Bu sosyolojik kavrayış, hükümetin, topluluğun tüm üyelerinin ortak mülkiyetini yansıtması gerektiği düşüncesine dayanan cumhuriyetçi yaklaşımdan türemiştir. Cumhuriyetçi yaklaşımla özdeşleşmiş temel değer, seçime katılmak/katılabilmek ve temsiline karar vermek adına hükümetin inşasına yasal katkı sağlayıcı olarak "tüm yurttaşların eşitliği"dir. İkinci olarak demokrasi kavramı, toplumsal ilişkileri yasama kararları çerçevesinde düzenleyen hükümet çıktılarını da vurgular. Bu bağlamda liberal felsefi kavrayışa paralel olarak siyasal sistemlerin yasama işlevi, yurttaşların özgürlüğünü teminat altına alıcı bir perspektif sunar (Deflem, 2008: 155-156). Seymour Martin Lipset'in (1964) demokrasinin temelleri üzerine yaptığı "mekanizma" analizi bu yaklaşımın önemli bir örneğidir. Üçüncü olarak demokrasi kavramı, yöntemsel olarak, çoğunluk kuralı üzerine kurgulanır. John Dewey (1997) tarafından formüle edildiği üzere, demokrasinin özü, çoğunluk kuralı öncül tartışmalarına dayanır.

Hans Kelsen için (2019: 22) "siyasal iktidarın objesi ile süjesinin, yönetenler ile yönetilenlerin benzerliğini, halk tarafından halkın yönetimini" ifade eden demokrasi kavramı; Maurice Duverger tarafından (1993: 453) "yöneticilerin dürüst ve serbest seçimler yoluyla, yönetilenler tarafından seçildiği rejim" olarak tanımlanır. Lipset'e göre (1964: 25) demokrasi, siyasal iktidarın kullanıcılarını değiştirmek için düzenli kurallar bütününe imkân tanıyan bir "sistem" ve halkın, siyasal iktidar olmak için rekabet içerisinde olanlar arasında seçim yapmasına olanak sağlayan "bir sosyal mekanizma"dır. Demokrasi, Giovanni Sartori tarafından (2014: 353), siyasal iktidarın "yarışmacı bir yöntemle yenilenmesi" olarak tanımlanırken; benzer şekilde, Joseph Schumpeter tarafından (2007: 322) "halkın kendi iradesini gerçekleştirmek için, toplanacak kişileri seçme yoluyla, ortak iyiliği sağlayacak siyasal kararlara varması bakımından gerekli olan organizasyon tekniği"nin karşılığı olarak kavramsallaştırılır.

Demokrasi kavramına yönelik tanımlamaların gösterdiği üzere, demokrasinin siyasal ilkesi, halk/ulus iradesinin devlet iradesinin oluşumunda temel parametre olarak kabul edildiğini göstermekle birlikte imkânlar dâhilinde bu iradenin, siyasal iktidar faaliyetlerinde en geniş ölçüde karşılık bulması üzerine kuruludur. Bu bağlamda demokrasi, siyasal iktidarın meşruiyet kaynağını halka/ulusa dayandıran, halkın halk tarafından ve iradesi doğrultusunda yönetilmesi konusunda yöneten ile yönetilen arasında temsil sistemi aracılığıyla bir özdeşlik kurgulayan, siyasal bağlamda özgürlüğe ve eşitliğe dayalı bir yönetim biçimidir. Literatürde "Lincoln formülü" olarak adlandırılan ve demokrasi konusunu ele alan çalışmalarda sıkça kullanılan "halkın, halk için, halk tarafından yönetimi" tanımı, demokrasinin üç temel unsuruna, yani "temsil", "katılım" ve "denetim" unsurlarına dikkat çeken en özlü tanımlardan biridir.

Benzer parametrelerden hareket edilse bile modern haliyle demokrasinin "ne" olduğuna dair bir tarife ulaşmak son derece güç görünmektedir. Bu bağlamda Chantal Mouffe'un kavramın doğasına ilişkin şu sorusu dikkat çekicidir (2015: 13): "Batı'da son iki yüzyıl zarfında yerleşik hale gelen yeni tipteki demokrasiye işaret etmenin en iyi yolu nedir?" Modern demokrasi ile Antik Yunan ve Roma pratikleri arasındaki fark, basit bir indirgeme aracılığıyla, büyük ve karmaşık toplumsal yapılarda demokrasinin "doğrudan"lığının artık mümkün olmadığı ve buradan hareketle de demokrasinin temsili olması gerektiği düşüncesi ekseninde açıklanabilir. Ancak burada gözden kaçmaması

gereken nokta, modern demokrasi tahayyülünün çoğunlukçuluktan ziyade "çoğulculuk" kavramından hareket etmesi hasebiyle, Antik ve modern demokrasi arasındaki farkın büyüklükten değil doğa farkından kaynaklandığıdır (Mouffe, 2015: 30). Claude Lefort ise, modern demokrasinin ortaya çıkışını mümkün kılan simgesel dönüşümde ısrar eder. Lefort'a göre, modern-demokratik toplumlardaki siyasal iktidar, yasa ve bilgi kavramları radikal bir belirlenemezlik durumuyla karşı karşıyadır. Bu, "Prens"in kişiliğinde beliren ve aşkın bir otoriteye bağlanan siyasal iktidar anlayışının ortadan kalkmasına neden olan "demokratik devrimler"in sonucudur[6]. Siyasal iktidarın demokratik devrimlerle birlikte "boş bir yer" haline gelmesi, topluma ait yeni bir tür kurumsallaşma dönemini de beraberinde getirmiştir (Lefort, 1998: 19).

Demokratik devrimleri teorik düzlemde düşünceleriyle etkileyen siyaset teorisyenleri[7] cumhuriyetçilik, kuvvetler ayrılığı, doğal hukuk, liberalizm, halkın egemenliği, laiklik ile siyasal temsil gibi kavram ve teorilerin modern-temsili demokrasinin gövdesinde kurucu ilkeler olarak yer almasını sağlamışlardır. Bahsi geçen kavramların her biri demokrasinin siyasal bir rejim olduğunu hatırlatmakla birlikte demokrasi sadece siyasal bir rejim değildir; kendisine özgü bir *ethos*u da bulunmaktadır. Demokrasi, doğal hukuk düşüncesinden hareket eden özgürlük ve "koşullardaki eşitlik" ile paralel olarak ele alındığında, Popper'ın izleğinde takip edilebilecek, bir çoğulculuğu ve "açık"lığı çağrıştırır gibi görünse de bu, ilişkisiz bir "yanyanalık" durumu değildir. Nitekim ilk olarak Floransalı düşünür Niccolò Machiavelli'nin Prens'inde ulusal kimlik çerçevesinde tanımlanan halk[8] perspektifi, yurttaş merkezli hümanist versiyonuyla hem Amerikan hem de Fransız devrimlerinde yurttaşların "bir"liğine dayanan çoğulculuk düşüncesine zemin hazırlayacaktır (Çelebi, 2012: 37).

Yeni dünyaya dair düşünce mistik, bilinemez ve sorgulanamaz her şeyin yadsınması üzerinde yükselmiştir. Eski düzene dair eleştirel bir tutum takınarak yeni bir dünya tahayyülü geliştiren düşünürlerin teorik çabaları, devletin ve toplumun dünyeviliğini, bilinebilirliğini ve sorgulanabilmesini mümkün hale getirecektir. Bu bağlamda devlet ve toplum artık ilahi bir varsayım olarak kabul edilmeyerek insan ürünü bir çabanın nihayetinde doğduğu düşüncesinden hareketle değiştirilmesinin de yine insan eliyle olacağı kabul edilecektir. Bu noktada sözleşme teorisyenleri, devletin temelinde, dolayısıyla siyasal hakların temelinde, bireylerin yattığına yönelik teorik kurguları bakımından "siyasal" olanın başlangıcında bir nirengi noktasına tekabül etmektedirler (Althusser, 2007: 13-15).

6 Amaç ve sonuçları bakımından farklılaşmalarına rağmen İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimleri, demokratik yönetim modeli olarak temsili demokrasinin hem teorik hem de pratik düzeyde kurumsallaşmasını sağlamıştır. Demokrasi ve temsil kavramlarının İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimleri sırasında ve sonrasında geçirdiği dönüşüm için bkz. (Özkan, 2019)

7 Demokratik devrimlere yönelik tartışmaların gösterdiği üzere, Hobbes'un ve Locke'un toplum sözleşmesi teorileri 1640 ve 1688 Devrimlerini; Locke'un toplum sözleşmesi teorisi ve Montesquieu'nün kuvvetler ayrılığı teorisi Amerikan Devrimi'ni; bahsi geçen düşünürlerle birlikte Rousseau'nun halk egemenliği teorisi, Sieyès'in ulus egemenliği teorisi ve Burke'ün temsil anlayışı Fransız Devrimi'ni teorik düzeyde etkilemiştir.

8 Machiavelli'nin halk düşüncesi Prens'te (1993: 72) "devleti koruyan güç seçkinlerde değil, halkta yatmaktadır. Prensliği, hangi tarafın eline olanak geçtiğine bağlı olarak, ya halk ya soylular kurar. Halkın desteğiyle prensliğe yükselen kişiye herkes boyun eğmeye hazırdır" ve Söylevler'de (2009: 197) "birleşen halk güçlüdür; tek kişi kendi başına güçsüzdür" cümleleriyle birbirine benzer parametrelerden hareketle kurgulanmıştır.

Yöneten-yönetilen kurgusunda meşruiyet anlayışındaki dönüşüm adına ilk dayanak noktası, sözleşme teorilerinde kendine yer bulur. 17. ve 18. yüzyıllarda pek çok teorisyenin toplumu anlamlandırmak için yeni ilkeler geliştirmeye çalıştığı görülür. Bahsi geçen dönemdeki teorisyenlerin amacı, toplum yönetimini, tanrının kutsal otoritesine yaslanan ve onun dünyadaki temsilcisi olduğu kabul edilen kraldan ayırmaktır. Bu bağlamda dönemin teorisyenleri doğa durumu kavramından hareketle teolojik-politik mantıktan ayrılma eğilimi gösterirler. Sözleşme teorisyenlerinin ön kabulü, meşru bir yönetim oluşturma sürecinde tüm bireylerin bir fikir birliğine sahip olduğudur. Buradan hareketle belirtilebilir ki, toplum sözleşmesi teorileri iki farklı meşruiyet anlayışını içermektedir. Bunlardan *birincisi*, halkın "ne"liği, *ikincisi* ise yönetimin oluşturulması ile ilgilidir. Yönetim ile ilişkilendirilen perspektif, "rıza" anlayışının da temelini oluşturarak konsensüs kavramının, meşruiyetin temel ölçütleri içerisinde görülmesini sağlayacaktır (Işık, 2008: 88). Bu çerçeve, siyasal iktidara katılımcı bir perspektif sunan sözleşme tahayyülünü demokrasi teorisinin temel kavramlarından biri haline getirir.

Jean Bodin ile başlayıp -Hobbes ve Locke teorik temelinde- "İngiliz Devrimler Çağı"na uzanan egemenlik teorisinin gelişim serüveni Rousseau ile farklı bir boyuta erişir. Rousseau'ya göre devletin var olabilmesi egemenlikle donatılmış olmasıyla yakından ilişkilidir. Başka bir ifadeyle devlette, bütün bireylerin otoritesine tâbi olduğu mutlak bir gücün, politika belirleme yetkisiyle donatılmış egemenin varlığı gereklidir (Rousseau, 1982: 25). Ancak burada belirtilmesi gerekir ki Rousseau'nun bahsettiği egemen güç, Hobbes'un teorisinde karşılık bulduğu şekliyle bir monark olmamakla birlikte yurttaşların tamamından farklı bir kavramsallaştırmaya sahip ve genel iradenin çıkış noktası olan "halk"ın iradesidir (Ağaoğulları, 2006: 99). Rousseau, insanların diğerleri üzerinde doğal bir otoritesi olmadığı ve gücün de hak üretemeyeceği düşüncesini paylaşarak otoritenin meşruiyetini sözleşmede araması bağlamında Hobbes ve Locke'un takipçisidir. Ancak Rousseau'ya göre, Hobbes'un monark, Locke'un ise sivil toplum temelinde kurguladığı egemen otorite, modern toplumdaki insanlar üzerinde adaletli görünmeyen kontrol mekanizmalarını beraberinde getirir. Bu bağlamda Rousseau'ya göre sözleşme, toplumun her üyesinin haklarını toplum lehine devretmesi ekseninde "rıza" ve "oybirliği" ile birleşmiş bir iradeye sahip olan ahlaki ve kolektif bir "beden" ortaya çıkarır. Her bir üyenin *bütün haklarını* topluma devretmesi ise egemenin kolektif, organik ve kendine ait bir iradesi olan kamusal bir kişilik olarak doğmasına imkân verir (Tannenbaum ve Schultz, 2013: 242).

Toplumu kuran yasanın tanrıdan ya da kraldan kaynaklandığına yönelik düşüncenin aşılarak halka/ulusa devredilmesiyle birlikte "auctoritas" (iktidarın ilkesi) ile "potestas"ın (iktidarın kullanımı) birleşmesini dile getiren modern bir kavram olarak egemenlik, "yetki verme yetkisi"nin ifadesi haline gelir. Toplum sözleşmesi düşüncesi söz konusu dönüşümü değişik biçimleriyle birlikte ortaya koyması hasebiyle dikkat çekicidir. Sözleşme teorisyenleri arasında Rousseau, halk egemenliği ekseninde yasa yapanlar ve yasaya tâbi olanlar arasında özdeşlik ilkesine dayanan bir demokrasi perspektifi sunması nedeniyle ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Demokrasinin meşruiyet kıstası "halk egemenliği" olarak kodlandığında meşruiyet, belli belirsiz tanımlanmış bir halk kavramına gönderme yapma konumundadır. Bu bağlamda modern devlet anlayışındaki demokrasi tahayyülünün karşısında konumlandırılan bu anlayış, mitsel-aşkın hukuksal bir düzlem

yerine çoğunluğun iradesinin geçerli olduğu bir siyasal düzleme işaret eder. Aykut Çelebi'nin (2012: 41) belirttiği üzere, "halk egemenliği, egemenliğin basit bir devamı ya da alt bileşeni değildir." Bu bağlamda egemenlik bir yetkilendirme sorunu iken halk egemenliği, hangi koşullarda "bu yetki"nin meşru ve hesap verilebilir olduğuyla ilgili bir çerçeve sunar. Buradan hareketle halk egemenliği teorisinde halkın, temelde demokratik "bir"liği sağlamanın aracı olarak kuruluş ve meşruluğun ilkesi haline geldiğini ifade etmek mümkün görünmektedir.

Fransız Devrimi, "halk"ın egemenliği konusuna anayasal hüviyet kazandırması bağlamında bir milat niteliği taşır. 1791 Fransız Anayasasında kendine yer bularak anayasal bir kavram haline gelen halk/ulus egemenliği, "modern" devletin halk/ulus adına yeniden düzenlendiğini gösterir. Antonio Gramsci'nin ifadesiyle halk/ulus artık "Modern Prens"tir. Bu noktada Emmanuel-Joseph Sieyès'in, Rousseau'nun teorik çizgisinin karşısında konumlanan ve ulus egemenliği teorisine kaynaklık edecek, halkın egemenliğini ancak temsilcileri aracılığıyla kullanabileceğine yönelik perspektifi (2005: 28) modern demokrasinin kurumsallaşmasına yönelik süreci doruk noktasına ulaştırır. Sieyès'e göre "halkın egemenliği", bireylerin toplamını aşan ve soyut bir bütünün ifadesi olan ulusun, genel/ortak iradesinin görünürlüğünü gerektirir. Bu pratizasyon seçim bölgesine ya da kişi/kişilere bağ(ım)lı olmayan ve "tüm ulusu temsil eden temsilciler" aracılığıyla gerçekleşebilir (Sieyès, 2005: 30). Böylelikle evrensel ölçekte kabul görecek yönetsel sistem olarak modern demokrasi düşüncesinde siyasal iktidarın kaynağı "halkta" olmakla birlikte siyasal iktidarın kullanımı "ulusun temsilcileri"ne geçiyordu (Ağaoğulları, 1989: 22);

> "Halkın iradesinin kolektif ve birleşik bir varlık olan ulusun içerisine yerleştirilmesi ve böylece bu iradenin halk/ulus egemenliği olarak tanımlanması, 'kral-devlet'ten 'ulus-devlet'e geçiş ile çok sıkı bir ilişki içinde bulunmaktadır. Etimolojisinde iktidar sözcüğü bulunan demokrasi, iktidar ilişkilerini ortadan kaldırmamaktadır. Buna karşılık halk/ulus egemenliği, ilke olarak insanın insan üzerindeki hükmünün kalkmasını içermektedir. Halk egemense, egemen olmayan, dolayısıyla yönetilen kimdir? Bu paradoks, halk/ulus egemenliğinin el verdiği soyutlamalar ile ortadan kaldırılmaktadır. Teoriye göre bireyler, birbirleriyle eşit yurttaşlar olarak, halkta, ulusta bir olmaktadırlar. Halkın/ulusun iradesinin karşısında bireylerin iradesi ya da bireysel iradeler diye bir şey söz konusu olmamaktadır."

Ağaoğulları'nın vurguladığı üzere, halk/ulus egemenliği teorilerinin yöneten-yönetilen özdeşliği konusunda imkân tanıdığı soyutlama düzeyi, siyasal bağlamda modern demokrasinin klasik tanımıyla arasındaki mesafeye açmakla birlikte Georges Burdeau'nun deyimiyle "yöneten demokrasi" olarak karakterize edilebilecek bir perspektife kapı aralamaktadır (1964: 25). Bahsi geçen soyutlama aracılığıyla mistik-aşkın ulus kurgusunda "bir"leşen yurttaş, seçimler haricinde egemenliğinden yalıtılmış ve siyasal meşruiyet bağlamında araçsal konumuyla dikkat çekmektedir. Bu teorik tartışmanın somut pratikle bağlantısı siyasal iktidar tarzı bağlamında kurgulanan demokrasi perspektifleriyle (Barber, 1995; Benhabib, 1999; Habermas, 2001; Schmitt, 2006) anlamsal bir bütünlüğe kavuşmaktadır. Siyasal parti sistemleri, karar alma süreçlerinin tıkanıklığı, nisbi temsil ve liste sistemi, halk/ulus egemenliği teorilerinin soyutlama düzleminde temsil ilkesi gibi etkenler modern demokrasinin bireyi özne konumuna getiren düşünsel izleğinden de uzaklaştığını göstermektedir. Buradan hareketle halkın –bütün yurttaşların- siyasal bir özne olarak siyasal iktidarın kullanımına nasıl ortak olabileceği sorusunun tatmin edici bir

cevaba kavuştuğunu ifade etmek zor görünmektedir. Özne-nesne dikotomisinde yurttaşın yönetsel düzlemde üstlen(eme)diği rol, yukarıda üstü kapalı da olsa işaret edildiği üzere, tarihsel olarak liberal söylem ile demokrasinin olumsal olarak bir araya gelişiyle yakından ilişkilidir. Bu bağlamda demokratik devrimlerle birlikte siyasal iktidarın öznesi ile nesnesi arasında yeni bir tür kurumsallaşma dönemine geçildiğini belirten Chantal Mouffe, demokrasiyi "modern" kılan unsura vurgu yapar (2015: 14):

> "Bir tarafta, bir yönetim biçimi yani halk egemenliği ilkesi olarak demokrasi; ve diğer tarafta, bu demokratik yönetimin uygulandığı simgesel çerçeve. Modern demokrasinin yeniliği, ki onu hak ettiği biçimde 'modern' kılan da budur; 'demokratik devrim'[ler]in ortaya çıkışıyla birlikte 'iktidar halkın elinde olmalı' düsturunun bu kez, bireysel özgürlüğün değeri ve insan haklarına güçlü vurgu aracılığıyla liberal söylemin biçimlendirdiği simgesel çerçeve içinde yeniden öne çıkmasıdır."

Demokratik devrimlerin akabinde modern demokrasi, "hukuk devleti, doğal haklar öğretisi ve birey özgürlüğü" gibi liberal gelenekten kurum ve değerler ile "eşitlik, yöneten-yönetilen arasındaki özdeşlik kurgusu ve halk/ulus egemenliği" gibi demokratik gelenekten fikirlerin eklemlendiği siyasal biçimin ifadesi haline gelir (Mouffe, 2015: 14-15). Liberal söylem, sosyo-ekonomik ve siyasal ontolojik temellerini bireyin özgürlüğü üzerine tesis eder. Bu bağlamda liberalizmin özgürlük perspektifi "kutsanmış" bir değerin ifadesidir. Ancak bu özgürlük, daha çok birey eylem ve tercihlerinin dış etkenlerden bağımsızlığına vurgu yapar. Bu anlamda birey, toplumla bütünleşik ya da toplumla varlığı kabul edilen bir "unsur" olarak değil, "diğerleri"nden ayrı, kendi mutluluğu ve özgürlüğü için tercihler yapmaya muktedir, "fırsat eşitliği"ne sahip bir kişi olarak kavramsallaştırılır (Dworkin, 2006: 59-65). Dolayısıyla genel olarak liberal teori, bireyin kendi tercihlerini ifade edeceği özel alanın, toplumsalı simgeleyen kamusal alan karşısında mümkün olduğunca genişletilmesine salık verir. Modern-ulus devletlerin ortaya çıkışıyla birlikte siyasal anlamda tercihlerin pratizasyonuna yönetsel düzlemde bir olanak sağlayan modern demokrasi düşüncesi ise "eşitlik" ideali üzerine temellenir. Halk, eşitlik ilkesi üzerinden homojen bir bütünü ifade ederken halk/ulus egemenliği, eşit yurttaşların çoğunlukçu tercihleri sonucunda (Diamond, 1995: 128) karar ve eylemlere dönüşen bir sürecin meşruiyet sağlayıcısı konumuna gelir. Bu çerçevede demokratik siyasetin nihai amacı yurttaşların kendilerini ilgilendiren siyasal süreçlerde –bir şekilde- mutlak belirleyici konumda olmalarıyla yakından ilişkilidir (Lipson, 1999: 17-19; Şaylan, 1998: 30-32).

Modern demokrasi düşüncesi, yukarıda ana hatları çizilen, eşitlik ve özgürlük perspektifleri temelinde iki farklı geleneğin eklemlenmesi sonucu bünyesinde bir "demokratik paradoks" barındırır. Mouffe, *demokratik paradoks* kavramını; "modern-liberal demokraside karşı çıkılamaz olan, özgürlük adına halk[ın] egemenliğine sınırlar konulmasının meşruluğuna dair fikirdir. Modern-liberal demokrasinin paradoksal doğası da buradan kaynaklanır" cümlesiyle tanımlar (2015: 16). Son tahlilde demokrasinin "modernliği", yapısal bağlamda özgürlük-eşitlik arasındaki gerilimin analiz edildiği konumlamalar aracılığıyla demokrasi teorisinde güncel tartışmalara kaynaklık eder. C. B. Macpherson, tarihsel süreçte bahsi geçen eklemlenmenin, liberalizmi demokratikleştirirken demokrasiyi de liberalleştirdiğini iddia eder. Düşünüre göre modern demokrasi olgusu, "piyasa toplumunun" geç bir ürünü olmakla birlikte liberal öğretinin temelinde bulunan bir pratik değildir (1976: 34). Başka bir ifadeyle, liberalizmin demokratik sistem kavramsallaştırmasında, seçim sistemine ve serbest piyasanın işlerliğine göre dizayn

edilmiş kurumlar aracılığıyla, bir yandan halkın egemenliği temsilcilerine devredilirken diğer yandan da hukuk düzeni ile özel-kamusal alanın sınırları belirlenmiştir (Parekh, 1993: 165-166). II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise evrensel ölçekte kabul gören modern demokrasi düşüncesi, Schumpeter'in (2007) teorik izleğinde, bireylerin farklı çıkarlarının "ortak iyi" potasında eritildiği bir yönetsel sistem değil; bireysel çıkarların siyasal partiler ile profesyonel siyasetçiler aracılığıyla ve rekabetçi seçim sisteminin tanıdığı imkânlarla bir araya getirildiği yönetim biçiminin ifadesi haline gelir.

Tarihsel süreçte liberal-demokratik değerlerin pratikte yarattığı gerilimler, modern demokrasi temelinde farklı versiyonların gündeme gelmesini sağlar. Özel-kamusal alan ayrımının aşınması bağlamında gelişen yeni özgürlük arayışları, temsil mekanizmasına yönelik tartışmalar, siyasal ve toplumsal bağlamda "bir"lik sorunu özelinde yeni kimlik ve aidiyet tartışmaları, demokratik/anti-demokratik rejimler karşısında piyasa işleyişine yüklenen rolü sorgulayan perspektifler gibi modern demokrasinin krizini ele alan güncel yaklaşımlar, var olan yöneten-yönetilen ilişkisinin sorgulanmasını hedef alırlar (Held, 2006). Buradan hareketle siyasal katılım, yönetenlerin hesap verebilirliği, azınlıkların hak ve özgürlükleri, farklılıkların tanınması, çoğulculuk ve temsilde adalet gibi talepler etrafında sunulan çözüm önerileri göz önünde bulundurulduğunda modern demokrasinin "temsil ve siyasal meşruiyet" bağlamında kategorize edilebilecek bir kriz içerisinde olduğu kabul edilebilir. Bu noktada dikkat çekici husus, yönetenler ile yönetilenlerin çıkar, tercih ve menfaat özdeşliğinin pratize edileceği kurumlar olarak temsili organların krizin merkezinde yer almasıdır. Modern demokrasilerin bünyesinde barındırdığı parlamentolarla beraber birlikte anılmaya başlayan *liberal-demokratik* yönetsel sistem ise hem demokrasinin "halk"ın egemenliği vurgusunu hem de liberalizmin bireysel özgürlük anlayışını siyasal eşitlik ve çoğunlukçuluk adına daraltarak modern yöneten-yönetilen kurgusunun üzerinde yükseldiği özne-nesne dikotomisini gözler önüne serer.

Marc Abeles'in (2012: 20) belirttiği üzere, "siyasal bütün, varlığını temsil edilmekte oluşuna borçludur." Demokratik devrimlerin akabinde evrensel ölçekte kabul gören modern demokrasilerde, "çoğunluk/kalabalık/yığın" içerisinde mevcut olan her tekil bireyin, rızası olmak koşuluyla, kendisinde bulunan egemenliği devrettiği andan itibaren bir yurttaş olarak temsil edildiği kabul edilir. Buradan hareketle siyasal iktidarın birbirini izleyen iki durumu ayrıştırdığı görülür: Bir yanda bireylerin kendi hallerinde bulundukları doğal durum vardır ki bu, anarşik bir konumlanışa sebebiyet verebilmektedir. Diğer yanda ise sözleşmeden doğan "medeni durum" söz konusudur ve siyasal bağ, ancak bu ikinci durumda gerçekleşebilmektedir. Buna ek siyasal bağın varlığını ve sürekliliğini koşullandıran unsur da bir araya getirme ve yetkilendirme şeklinde formüle edilebilecek olan çift yönlü niteliğiyle "temsil" olmaktadır (Özkan, 2019: 210).

Modern demokrasiler egemenlik ekseninde sınırlı bir çoğunluk yönetimine, seçim prosedürlerine ve meşruiyet zemini olarak egemenliğin temsil yoluyla devredilmesine dayanmakla birlikte siyasal/sosyal düzenin refahını ve demokrasiyi tehdit etmeyecek/edemeyecek muhalefetin, farklılığın ve temsilin bulunmasıyla ilişkilidir (Sartori, 2014: 353). Görüldüğü üzere siyasal bir özne olarak "birey" kavrayışının doğuşu beraberinde özgürlüğün hukuk tarafından tanımlanan, eşitleyen, güvence altına alınan ve "gerekli" momentlerde çiğnenebilen bir hakka indirgenmesini de ortaya çıkarmaktadır. Modern devlette yönetilenler –halk- yasa çerçevesinde temsil vasıtasıyla yönetenlerin vücudunda

"var" olurken siyasal bedenin de meşruiyeti sağlanır (Esgün, 2016: 5). Ancak bu meşruiyet perspektifi, bir bütün olarak tahayyül edilen halkın/ulusun yönetime ne ölçüde katılabileceği problemini de beraberinde getirdiğinden temsil olgusuna yönelik tartışmalarda önemli bir başlangıç noktası olarak kabul edilir.

Modern Janus'un İkinci Yüzü: "Halk"ın Temsili

Temsil (representation) kavramı, Latince'deki "var etmek, ortaya çıkarmak veya yeniden sunmak" anlamlarına gelen "repraesentare" sözcüğünden türer. Burada hemen belirtilmesi gerekir ki temsil kavramının ilk kullanımları, bireylerin diğer bireyleri ya da toplumu veya bireyin/bireylerin devleti temsil etmesini ifade etmekten uzak bir görünüm arz eder.[9] Modern bir kavram olarak siyasal temsil, devleti ve içerisinde yaşayan insanları temel alır. Buradaki temel problematik "halk"ın siyasal süreçlerde "var" edilmesini sağlama noktasında belirir. Siyasal temsil kavramı, birçok insan ile grubu ilgilendiren ve bunun yanı sıra geniş ölçekli sosyo-ekonomik ve siyasal düzenlemelere meşruiyet olanağı sağlayan bir perspektif sunar. Bu çerçevede siyasal temsil kavramı, yöneten-yönetilen ilişkilerini teorik-pratik düzeyde anlamlandırma konusunda olağanüstü bir içeriğe sahiptir (Özkan, 2019: 67).

Pitkin'e göre temsil, tam olarak veya gerçekte var olmayan bir şeyin var sayılmasından ibarettir. Kelime anlamı bakımından temsil; bir eşyanın, bir şeyin, bir kimsenin bir başka eşya, şey veya kimse tarafından herhangi bir şekilde canlandırılması olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda Pitkin, temsil kavramının bünyesinde barındırdığı paradoksa da dikkat çeker. Temsil kavramına hayat veren, özne ile nesnenin ya da başka bir ifadeyle gösteren ile gösterilenin özdeş olmamasıdır. Temsilde gösteren gösterileni, özne ise nesnesini kurmaktadır. Bu anlamda her temsilin bir kurgudan ibaret olduğunu ifade etmek mümkün görünmektedir (Pitkin, 2014: 12). Temsil; olgunun aslından ziyade onun farklı bir düzlemde yeniden "var" edilmesi anlamına gelir. Ancak temsili niteliğe sahip olmak, olgunun ya da kişinin toplumsal olarak kabul görmesiyle de yakından ilişkilidir. Bu bağlamda temsilin gerçekleşmesi, modern devletin de önemli kavramlarından biri olarak dikkat çeken "rıza"nın varlığıyla ilişkilidir (Vergin, 2000: 312).

Nancy Schwartz'a göre temsil, yöneten-yönetilen ilişkisinde halkı, devlet yönetiminde var eden bir "aktarma" mekanizması görevi üstlenir. Bu çerçevede siyasal temsil, "nasıl tanımlanırsa tanımlansın halkı hükümete bağlayan bir etkinlik ve kurum" olarak dikkat çeker (Schwartz, 1988: 1). David Beetham'a göre (2006: 7) temsil, "halk denetimi ve siyasal eşitlik gereksinimlerinin, modern devletin gerekliliğiyle uzlaştırmanın en etkin aracıdır." David Judge'a göre (1999: 3) temsil, modern demokrasinin bir "değişkeni" veya bir "bileşeni" olarak görülmelidir. Siyasal temsil kavramına yönelik tanımlamaların gösterdiği üzere, demokrasilerde temsilin anlamı/mahiyeti nedir? sorusuna verilecek yanıt konusunda fikir birliğinden bahsetmek zor görünmesine rağmen kavramın, modern devletin demokrasi tahayyülünde meşruiyetin pratik bir çıktısı olarak kabul edildiğini ifade etmek mümkün görünmektedir (Touraine, 2000: 38);

> "…yurttaşlık anlayışı devleti ulusal devlete, kişisel hükümdarı ortak hükümdara, yani halka dönüştürür; devlete meşruluğunu kazandıracak tek şey halkın egemenliğidir. İşte demokrasilerde halkın yönetimini hayata geçirecek ya da gerçekleştirecek araç, alternatifsiz

9 Temsil kavramının Latince'deki ilk kullanımlarına dair ayrıntılı bilgi için bkz. (Pitkin, 2014: 6-7).

olan temsil mekanizmasıdır. Temsil mekanizması aracılığıyla demokratik rejimlerde en etkin öğenin halk olması sağlanmaktadır."

Yöneten-yönetilen ilişkisinde meşruiyet kaynağının halk olduğu ve bu bağlamda da "birey"i özne konumuna getiren modern demokrasi düşüncesinin bünyesinde barındırdığı siyasal temsil, "Ortaçağ monarşik ve aristokratik devletlerinin bir kurumu olarak" gelişmiştir. Her ne kadar modern demokrasi, Antik demokrasi düşüncesiyle aynı perspektifi çağrıştıracak şekilde kullanılıyor olsa da demokrasi ve temsil birlikteliği, 18. ve 19. yüzyıllardaki teorik/pratik gelişmeler paralelinde yakın bir geçmişe sahiptir (Dahl, 2001: 25).

Siyasal temsil, "iktidarın sahibiyle iktidarın kullanılması arasındaki bağı" hiyerarşik bağlamda aşağıdan yukarı doğru kuran bir içeriğe sahiptir (Sarıca, 1969: 181). Bu bağlamda siyasal temsilin mevcudiyeti iktidarın tanımlanması konusunu "halk"tan başlatmayı gerekli kılar. İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimlerine yönelik teorik tartışmaların gösterdiği üzere, kamusal alanı "kuran" ve bununla birlikte iktidarda yer almak isteyen burjuvazinin ortaya çıkışı temsil kavramına yönelik siyasal perspektifi de beraberinde getirecektir. Bu bağlamda "Devrimler Çağı", başkasının adına ve çıkarına hareket etmek anlamında siyasal temsilin "modern" içeriğine kavuşmasına işaret etmekle birlikte demokrasi ile temsil kavramlarının mündemiçliğinin de miladıdır.

Siyasal temsil, bir tarifine ulaşma konusunda sahip olduğu karmaşık doğasına ve bünyesinde barındırdığı varlık-yokluk paradoksuna rağmen siyasal bağlamda çıkarların ve menfaatlerin söz konusu olduğu bir ortamda meydana gelen, yönetilenler (temsil edilen) ile yönetenler (temsilci/vekil) arasındaki ilişkinin konu edinildiği bir olgudur (Gürleyen, 2012: 6). Suzanne Dovi'nin de (2011: 5) üzerinde durduğu gibi siyasal temsil, modern demokrasi ekseninde düşünüldüğünde, "yurttaşların seslerini, fikirlerini ve bakış açılarını, kamu politikasının geliştirilme sürecinde 'var etme' etkinliğidir." Siyasal temsil olgusu, siyasal aktörlerin "diğerleri" adına hareket ettiği, konuştuğu ve/veya diğerlerini simgelediği, savunduğu zaman ortaya çıkmaktadır. Buradan hareketle siyasal temsilin bir çeşit "siyasal yardım" olduğunu ifade etmek mümkün görünmektedir. Tarihsel perspektifiyle siyasal temsilin en önemli ampirik tezahürü modern demokrasidir. Dolayısıyla siyasal temsil, "belirli siyasal organizmaların (esas olarak parlamentoların) özgür seçimlerle oluşturulması temelinde kurumsallaşmış bir siyasal sorumluluk sistemi"dir (Sacchetti, 2010: 2).

Modern demokrasi düşüncesi ekseninde siyasal temsil konusunda gelinen nokta iktidar olma/olabilme potansiyeliyle ilgili olmasıdır. Başka bir ifadeyle siyasal temsil konusu, iktidarın "gerçekte" kimde olduğu sorunuyla yakından ilişkilidir. Burada belirtilmesi gerekir ki siyasal iktidar, demokratik öğretinin en saf ve son haliyle, mistik-ütopik bağlamı göz ardı edilerek, halkın tamamında olmalıdır (Sartori, 1977: 77-78). Bu çerçevede düşünüldüğünde siyasal temsil, halktan/ulustan kaynaklanan ve halkın/ulusun sahip olduğu egemenliğin onlar adına ve onlar tarafından seçilmiş temsilciler aracılığıyla kullanılmasını ifade etmektedir. Burada temsil edilenin, temsilciye "adına ve çıkarına/menfaatine hareket etme yetkisi" verdiği kabul edilmektedir. Bahsi geçen "yetki", siyasal temsil olgusunun temel unsuru olarak bir yandan temsilcilerin, halk adına yönetme görevini üstlenecek siyasal organı –parlamento- oluşturmasına olanak tanırken diğer yandan da halkın kendini bizzat yönetme/yönetebilme olanağına sahip olmadığı süreçlerde "rejimin demokratikleşmesine" yardımcı olmaktadır.

Siyasal temsilin genel olarak modern-temsili demokrasi içerisinde üstlendiği rol çerçevesinde tanımlandığı görülmektedir. İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimlerine yönelik teorik tartışmaların gösterdiği üzere demokrasi ve temsil birlikteliği üzerine düşünenlerin sayısı zamanla artarak yaygınlaşmıştır. Örneğin, Amerikan Devrimi'nin düşünsel arka planını önemli ölçüde etkileyen ve demokrasi kelimesine mesafeli yaklaşımıyla dikkat çeken James Madison bile, "hükümetin geri kalanlar tarafından seçilen az sayıdaki yurttaşa devredilmesi" düşüncesine olumlu bakmıştır ([1787]2018: 62, 366, 385). Buna ek olarak yine aynı süreçte *Federalist*'teki 59. makalesinde Alexander Hamilton, John Keane'in ifadesiyle "farkında olmadan", temsil ve demokrasi kavramlarını bir araya getirerek "temsili demokrasi" ifadesini kullanan ilk kişidir (Keane, 2009: 188). Temsili bir yönetimin gücünü/meşruiyetini halka dayandırması durumunda istikrarlı ve başarılı bir yönetim sergileyebileceğini savunan Hamilton'a göre ([1788]2018: 412);

> "…böyle yönetimler; seçim hakkının güvence altına alındığı ve düzenlendiği ve yasama meclisinin, idarenin ve hukukî otoritelerin gücünün, ismen değil gerçekten halk tarafından seçilen seçkin kişilere verildiği temsili demokrasi biçimini alırlarsa mutlu, düzenli ve istikrarlı olabilirler."

Demokratik Devrimler paralelinde beliren halk (yurttaş) anlayışının gerekliliği olarak temsil ve "adına kararlar alarak onları temsil edecek olan diğerlerini seçmekte özgür olunan bir yönetim tipi anlamına gelen demokrasi" hakkında düşünen bir diğer isim de Amerikan Devrimi akabinde ilan edilen 1787 Anayasası'nın hazırlanmasına da yardımcı olan İskoç James Wilson'dır. Keane'e göre (2009: 189);

> "…Amerikan cumhuriyetinin yeni feodal anayasasının genellikle iyi yöne sahip olduğunu belirtmiştir: 'insanların ortak bir şekilde hareket etmelerinin imkânsız olmasından dolayı' temsilin zorunlu hale geldiğini ve bunun sonucu olarak da yeni cumhuriyetin 'yalnızca demokratik' olduğunu, çünkü 'temsil ile halktan elde edilen her türden yetkinin ve demokratik ilkenin, yönetimin her kısmına taşındığını' kabul etmiştir."

Temsil ve demokrasi hakkındaki düşüncelerini geometrik bir analoji çerçevesinde sunan Thomas Paine'in demokrasi ile temsil kavramlarına ilişkin analizi de dikkat çekicidir. Paine'e göre (2017: 206) halk, "bir çember içinde yer alan, ortak bir merkeze sahip olan bir yapı gibidir ve bu merkez, temsil tarafından oluşturulur." Paine'in çember metaforu, farklı çıkarlara ve menfaatlere sahip olan bireylerin kendilerini özgürce ifade ederek kamuoyunu oluşturmalarını teşvik eden bir yönetim biçimini önceliğini gösterir. Bu bağlamda Paine için temsili hükümet, yurttaşlık düşüncesinin belirmesi ekseninde halkı, egemenliği kullananların tasallutundan –seçimler aracılığıyla-kurtarmanın en etkin biçimi olması hasebiyle tercih edilmelidir. Son tahlilde bahsi geçen dönem için belli bir süre bağlamında seçilmiş olan temsilci, krallıklarda ve imparatorluklarda kişiselleştirilmiş egemenlik ile kullanımının alternatifi olarak görülecektir (Keane, 2009: 188-189; Paine, 2017: 77).

17. ve 18. yüzyıllara gelinene dek Avrupa'daki monarklar, otoritelerine yönelik meşruiyet dayanağını *Societas Christiana*'da yani nihai olarak Tanrı'da bulmaktadırlar. İlahi otoritenin, mezhep savaşları çağında egemenliğin/yetkilendirmenin kaynağı bakımından meşruluğunu yitirmesi ise doğal hukuk öğretisinin doğuşunu ve yöneticileri yetkilendirme yetkisinin temelde yönetilenlerden kaynaklandığı, doğal ve doğru olanın da bu olması gerektiğine yönelik düşünceyi beraberinde getirecektir. Daha önce belirtildiği üzere toplum sözleşmesi düşüncesi söz konusu dönüşümü farklı varyasyonlarla ortaya

koymuştur. Sözleşme teorileri içerisinde ayrıcalıklı bir yer tutan Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'nde halk egemenliğinin en ilginç yanı aslında egemenliğin aşkın bir ilkeye dayanmadığı, hiç kimseye ait olmadığı gerçeğinde yatmaktadır. Bu bağlamda halk egemenliği, kamu otoritesini yetkilendirme edimi olarak düzenin ve meşruluğun en önemli garantörü konumundadır. Yetki ve yetkilendirme, iki farklı siyasal özne arasındaki etkileşimi ifade ettiğinden dolayı doğrudan ya da dolaylı olarak bir meşruiyet kıstası olabilmek için "rıza"nın varlığını içermek durumundadır (Çelebi, 2012: 41-42).

Fransız devriminin paradokslarından biri, devrimcilerin *ancien regime* karşısına genel irade kavramını ve ona içkin olan halk egemenliğini çıkarırken, Rousseau'nun "feodalizm kalıntısı" olarak nitelediği ve halk egemenliğinin karşısında konumlandırdığı temsil kavramına geri dönmek ve onu yeniden yapılandırmak zorunda kalmasıdır (Baker, 1990: 224). Modern demokrasi ve temsil ilişkisine yönelik bu yapılandırma, en gelişkin ifadesine Sieyès'in temsil teorisinde ulaşır. Sieyès'in temsil anlayışı, dört temel unsuru bünyesinde barındırır. Bunlar, (a) bir ulusun siyasal birlik kurma iradesi, (b) parlamentolardaki temsilcilerin seçimle göreve gelmesi, (c) temsilcinin emredici vekâletten farklı bir içerikle, merkezde yer alarak temsil edilenden bağımsız bir müzakere gücüyle donatılması ve (d) kamu otoritesinde uzmanlaşma ve ayrışmayı mümkün hale getiren işlevsel bir işbölümü olarak formüle edilebilir (Sieyès, 2005: 70-83). Sieyès'in kurucu iktidar olarak ulus düşüncesi, bölgesel ve kısmi çıkarlardan ziyade hiçbir şekilde devredilemeyecek olan genel iradenin yurttaşlarca icra edilen tek bir vücut edimi üzerinde kurgulanmıştır. Sieyès için ulus, şekilsiz bir yığın ya da "kalabalık" bağlamıyla halka nazaran temsili bir formdur (2005: 73). Burada Sieyès'in ulus düşüncesi, Hobbes'daki egemene benzer biçimde, ulus devletle eş anlamlı bir konumdadır. Sonuç olarak Sieyès'in çözümlemesinde temsil, genel iradenin zorunlu koşulu haline gelmektedir. Bu haliyle modern devletlerin üniter bir genel irade tarafından kurulduğu kabul edilip tek bir siyasal gövde/bütün olarak kalması öngörülüyorsa, "bir"liği sağlayacak yegâne yol, parlamentolardaki temsilcilerin müzakereleri olacaktır (Baker, 1990: 249): "Halk ancak temsilcileri sayesinde konuşur ya da eyleme geçer." Buradan hareketle demokrasi ve temsil ilişkisi en basit ve gerçekçi haliyle şu şekilde formüle edilebilir (Duverger, 1993: 453-454);

> "Yöneticilerin, dürüst ve serbest seçimler yoluyla, yönetilenler tarafından seçildiği rejim olan demokraside, seçmenin mekanizması hakkında hukukçular, 18. yüzyıl filozoflarını izleyerek, bir temsil teorisi meydana getirmişlerdir. Buna göre seçmen kendi adına konuşmak ve hareket etmek üzere temsilcisine bir vekâlet verir, böylece ulusun vekili olan Parlamento, ulusal egemenliği ifade eder."

18. yüzyıl demokratik devrimlerinin ardından genel çerçevesine kavuşan ve halkın, tercihleri/çıkarları/menfaatleri doğrultusunda temsilcileri aracılığıyla yönetilmesini ifade eden modern-temsili demokrasilerdeki önemli bir sorun noktası karar alma süreçlerinde ortaya çıkar. Demokratik rejimlerde karar alma mercii, siyasal sistem içerisinde en önemli kurum olarak gösterilebilecek "ulusun temsilcileri"nden oluşan parlamentolardır. Politika belirlenim süreçlerinin merkezi olması *beklenen* parlamentolarda, temsilciler arasında her zaman görüş birliği sağlanamayacak olsa da belli bir çoğunluk oyu ile siyasal kararların alınması gerekir (Hakyemez, 2003: 71). Bu noktada, egemenliğin sahibi olan halkın "kendi kendini yönetmek" adına verdiği *vekâleti* karar alma süreçlerinde kullanacak olan temsilcilerin ise "özgürce hareket etme" imkânı, çoğunluk oyunun demokratikliği için kritik bir öneme sahiptir (Mayo, 1964: 143).

Yöneten ile yönetilenin birbiri içinde eridiğine, bütünleştiğine ve aynılaştığına yönelik tahayyül, halkın temsilcilerinin halk adına ve halk için kararlar aldığı parlamentolar aracılığıyla pratik düzlemine erişir. Bu çerçevede "halkın egemenliği"nin modern demokrasi formu içinde üstlendiği rol, düzenli aralıklarla yapılan seçimlerde siyasal kararları verecek temsilcileri belirlemektir (Öztürk, 2005: 67). Düzenli aralıklarla yapılan seçimler, temsil edilenlerin temsilciler üzerinde bir denetim mekanizması işlevi görüyor gibi algılansa da, politika belirlenim süreçlerinde temsilcilere sunduğu "bağımsızlık perspektifi"yle yönetenler ile yönetilenler arasındaki çıkar, menfaat ve öncelik farkını ve mesafesini her geçen gün biraz daha belirginleştirmektedir.

Halkı siyasal iktidara dolayısıyla da devlete bağlayan bir pratik olarak temsil, temsilcinin temsil edilenin beklentileri, çıkarları ve menfaatleri doğrultusunda düşünebileceği ve politika üretebileceği varsayımı üzerine kuruludur. Ancak seçim pratiği ve sistemleri göz önünde bulundurulduğunda her temsilin siyasal olarak "öteki"sini de kurduğu ortadadır. Nitekim Anne Phillips'in belirttiği üzere, siyasal kararların oluşumunda marjinal kesimlerin, azınlıkların ve kadınların seslerinin zayıflığı bunun en önemli göstergesidir (1995: 13). Modern demokrasinin temel ilkelerinden olan eşit oy prensibi, aynı görüş üzerinde çoğunluğu sağlamış bireylerin iradesini siyasal süreçte baskın otorite konumuna getirirken çoğunluğu sağlayamamış farklı görüş ve eğilimleri siyasal sürecin dışarısında bırakmaktadır (Greiff, 2000: 403). Son tahlilde siyasal iktidarın meşruiyeti ile toplumsal rızanın temsilini aynı potada eriten siyasal kurum ve uygulamalar, demokrasinin bir katılım sorunuyla karşı karşıya olduğunu da göstermektedir. Siyasal süreçlere katılım konusuna, seçimler haricinde, tatmin edici bir cevap sunamayan yönetsel sistem, demokrasi ile temsilin "huzursuz ittifakı"nı (Pitkin, 2004) da gözler önüne sermektedir.

Modern demokrasilerde egemenliğin kaynağı ve yönetsel sistemin öznesi konumunda olması *beklenen* halk, egemenliğini temsil pratiğiyle devrettiği andan itibaren bu konumundan uzaklaşmaktadır. Tarihin bir ironisi olsa gerek bu sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış kitle/kalabalık olarak halk, seçimlerde farklılaşmış, çatışmacı ve Antik demokrasi deneyimlerini çağrıştıran karakterine geri dönmek zorunda kalmaktadır. Halkın statik kavranışı yerine çoğulcu ve çatışmacı boyutunu ön plana çıkaran genel oy ve seçimler, toplumun farklı gruplar ve siyasal partiler etrafında örgütlenmesini kurumsallaştırmaktadır (Rosanvallon, 2011: 129-130). Halk, özneleşme sürecinde, siyasal tanınma mücadelelerinin en yoğunlaştığı alan olarak sosyal alanda siyasallaşır. Ancak ulus ve halkı aynı şeymiş gibi gösteren siyasetin kurucu ilkesi olarak "birlik" düşüncesi, sosyal alanda ilga edilir (Çelebi, 2012: 50). Bu çerçevede halk, siyasal rejimi meşrulaştıran bir öğe konumuna gelmekle birlikte siyasal rejimin öznesi yerine siyasal faaliyetin kurucusu konumuyla dikkat çekmektedir. Dolayısıyla *Modern Janus*'un ilk yüzü, eşitlik ve özgürlük adına verilen mücadelenin ardından, siyasal bir özne olarak bireyin kurgulanmasını ifade ederken *Janus*'un ikinci yüzü –temsil- bireyin nesneleştiğini göstermektedir. Bu süreç, egemenliğin devri esnasında görünür hale geldiğinden demokrasi teorisindeki tartışmalarda Rousseau'nun güncelliğini koruması tesadüfi değildir. Rousseau'nun genel irade kavramından hareketle halk ile egemeni özdeşleştirme girişimi, temsil ve demokrasi paradoksunun Rousseau üzerinden analizini değerli ve önemli hale getirmektedir.

Modern Çağ'da Antik Düş: Rousseau'nun Temsilsiz Demokrasi Perspektifi

Rousseau'nun siyaset teorisi, Fransız Devrimi sonrasında siyasal spektrumun çok farklı çizgilerinden akımlara önemli bir referans noktası olmuştur. Rousseau'nun liberal, milliyetçi, sosyalist, anarşist ve faşist çizgilerde birbirine zıt görüşlere kaynaklık etmesinin temelinde, modern-liberal demokrasiye alternatif bulma arayışına sunmuş olduğu kapsamlı teorik zemin bulunur. Schmidt'in de vurguladığı üzere Rousseau, ilişkilendirmesi hayli zor görünen Antik ve modern kavramları bir araya getirmeye, hem Antik Yunan'dan gelen doğrudan demokrasinin erdemlerini korumaya hem de cumhuriyetçi gelenekten halk egemenliğini ve kuvvetler "ayrımı"nı, doğal haklardan laikliğe kadar modern demokratik ilkeleri ve kurumları hayata geçirmeye çabalar. Aristoteles ve Montesquieu'nün teorik izleğinden radikal bir biçimde ayrılan Rousseau, siyaset teorisini "genel irade" anlayışından hareketle kurgulayarak devlet felsefesi ve demokrasi teorisi bağlamında özgün bir perspektif sunar (2002: 63).

Rousseau'nun siyasal öğretisi, Machiavelli ve Hobbes'tan beri siyaset teorisindeki hâkim anlayış olan devlet-halk ya da başka bir ifadeyle yöneten-yönetilen ayrımına eleştirel bir yaklaşım sunması nedeniyle dikkat çekicidir.[10] Rousseau'nun siyasal öğretisi, devlet politikalarına katılım olanağını öncelemekle birlikte devlet politikalarını yurttaşların gündelik ve siyasal sorunlarının içerisine alan bir toplumsal yapının gerekliği üzerine kuruludur (Rousseau, 1982: 15). Birch'ün belirttiği üzere Rousseau, hükmü altında yaşanacak yasaların halkın iradesini yansıtması gerektiğine yönelik düşüncesiyle, demokratik öğretinin öncüsü olarak kabul edilir (1971: 34). Schmidt'e göre Rousseau'nun devlet anlayışı, dönemi bağlamında devrimci bir nitelik taşır (2002: 64);

> "Rousseau'ya göre devlet, ne tanrısal lütfa (monokratik egemenliğin klasik savunmasında olduğu gibi) ne de halktan özgür olmayan bir sürü yapan otoriter egemenliğe (Hobbes'un Leviathan'ında olduğu gibi) dayanır, aksine yurttaşların özgür olarak birleşmesine dayanmaktadır. Rousseau'ya göre sadece böyle olan egemenlik meşrudur. Rousseau'ya göre halk egemenliği tüm hukuk düzeninden önce gelir ve öncelikle onu temellendirir. Bu anlayışa göre halk egemenliği, hukukun egemenliği veya anayasanın egemenliği demek değildir, aksine tam yurttaşın kırılmamış üstünlüğüdür. Gerçek egemenlik anayasanın üstünde bir üstünlüğü içerir."

Rousseau'ya göre iktidar ilişkileri, doğa durumundan siyasal hale geçiş sürecinin temelinde yer alan bir olgu olsa da siyasal düzenin meşruiyetinin dayanağı "güçlünün hakkı" değil, yurttaşların rızasıdır. Özgür ve eşit yurttaşlar arasında gerçekleşen *toplum sözleşmesi* ise meşruiyetini her bir yurttaşın müşterek iradelerine, rızasına ve muvafakatine borçludur (Rousseau, 1982: 43). *Sözleşme* ile doğal özgürlüklerinden vazgeçen ve siyasal bütünü oluşturarak can ve mal güvenliği elde eden birey, siyasal düzenin de öznesi

10 Rousseau, hem Aristoteles'in felsefi çizgisinde takip edilebilecek insanın "doğal olarak sosyal olduğu" geleneksel doktrinini hem de Hobbes'un doğa durumu tasavvurundaki çatışma varsayımını reddetmektedir. Machiavelli'den Hobbes'a kadar özgürlükler ve haklar adına geliştirilen "despotik" merkezi egemen devlet anlayışına taban tabana zıt bir devlet anlayışı geliştirir. Öncellerinden farklı olarak devleti halkla özdeşleştirir; egemenliğin kaynağı/sahibi "egemendir" artık (Ağaoğulları, 2006: 9). Buna ek olarak tarih felsefesi bağlamında ilerlemeci bir tutumdan ziyade karamsar bir perspektif çizen Rousseau, John Locke ve Adam Smith'in "ekonomik çözüm stratejisi"nin karşısında konumlanarak ilkel toplumları "modern" toplumsal sistemlere tercih eder. Rousseau'nun Aristoteles felsefi çizgisinden ve döneminin Aydınlanma düşünürlerinden ayrıldığı başka bir nokta, "erdem"e yüklediği noktada belirir. Akla mutlak bir anlam yüklemeyerek aklın sınırları olduğunun altını çizen düşünür, akıl yürütmenin karşısına "vicdanın sesi" olarak nitelendirdiği erdemi koyar (Schmidt, 2002: 63).

konumuna gelir. Rousseau'nun *toplum sözleşmesi*nde siyasal bütünde eriyen birey, özgürlüğünden vazgeçmiş olmaz; çünkü her bir kişi bir diğeriyle eşit olarak iradesini ortaya koyabilecek yasaların tarafı olur. Siyasal bütün içerisinde her birey eşittir, çünkü hiçbir yurttaş diğerinin sahip olmadığı bir hakka sahip değildir; özgürdür, çünkü kendilerini ilgilendiren yasaların oluşturulmasında söz sahibidir (Dun, 2010: 15). Bu bağlamda her bir yurttaşın kendini ilgilendiren yasaların oluşma sürecinde özne konumuna gelmesi, genel irade ile özel iradelerin uyumluluğunun sağlanmasıyla yakından ilişkilidir. Ancak Rousseau, bu sürecin doğal olarak işlemesinin zor bir görünüm arz ettiğinin de farkındadır. Nitekim düşünür, genel irade kavramını, "özel irade" ve "herkesin iradesi" kavramlarıyla karşıtlık içerisinde tanımlar: Özel irade, *Emile*'deki eğitim anlayışı ile erdem perspektifine (2009: 21-30, 81-88) sahip olmayan ve yurttaşlık bilincine erişememiş bireylerin kişisel çıkarları doğrultusunda hareket etmesini ifade eder. Herkesin iradesi ise bahsi geçen özel iradelerin toplamı ya da siyasal bütün içerisindeki hiziplerin çıkarına yönelik iradedir. Özel irade ve herkesin iradesi, kişisel ya da hizipsel çıkarları hedeflediğinden toplumun ortak menfaatlerini sağlama konusunda yetersiz kalır. Tersine genel irade, yurttaşların ortak iyiliğini yansıtır (Rousseau, 1982: 39-40). Rousseau, özel iradelerin genel iradenin önüne geçmemesi için yasaların "çoğunluk kuralı" ile belirlenebileceğini ve kalanların çoğunluğa uymak "zorunda" olduğunu belirtir (1982: 70-71). Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* perspektifinde "zor"un "baskı"ya dönüşmemesi için çoğunluk oyu ile genel iradenin örtüşmesi, yurttaşların eşitliği ve özgürlüğü bakımından kritik bir değere sahiptir.

Toplum Sözleşmesi, kurucu bir sözleşme niteliğinde olmakla birlikte doğa durumundaki her bir bireyin diğerleriyle "rıza" göstererek anlaştığı ve kendilerini bir siyasal bütüne, "halk"a dönüştürdüğü; bu bağlamda da siyasal iktidarı ortaya çıkardıkları fiktif kurgudan hareket eder. *Sözleşme* herkesi aynı hükümlerle bağladığından dolayı, aslında bireyin hiç kimseye bağlanmadığını ve özgürlüğünü de kaybetmediğini savunan Rousseau'ya göre egemen, bu sözleşme aracılığıyla beliren siyasal bütün olarak halktır (1982: 79). Bu bağlamda düşünür, "halk" ile "egemen"i özdeşleştirerek "halk egemenliği" teorisine kaynaklık edecek olan fikrin kurucusu olmaktadır. Rousseau, sözleşmeye katılan bireyler aracılığıyla toplumu yönetecek egemenin doğuşunu şu cümlelerle özetler (1982: 26): "İçimizden her biri, varlığını ve bütün gücünü, müştereken, genel iradenin emrine verir ve biz, her üyeyi bütünün bölünmez bir parçası kabul ederiz."

Öztürk'ün (2020: 100) belirttiği üzere, Rousseau için genel irade, "halkın egemenliğinin en genel ifadesidir." *Toplum Sözleşmesi*, özel iradelerin toplamından oluşan ancak ondan daha üstün bir güç olan genel iradeyi ortaya çıkarır. Parry'ye göre, *Sözleşme*'nin her bir tarafı, kendisini sınırsız ve koşulsuz olarak siyasal bütüne verdiğinden dolayı genel irade son derece yetkin bir içeriğe sahiptir (1995: 108). Rousseau'nun (1982: 36) "kamu yararına yönelik halkın ortak iradesi" olarak formüle ettiği genel iradeyi, çoğunluğun iradesi bağlamında değerlendirmek hatalı bir yaklaşım olacaktır (Wood, 2012: 229). Kavramın, metaforik bir içerik taşıdığı akılda tutularak devletin/halkın/ulusun iradesi yerine siyasal bütünü oluşturan her bir bireyin "ortak iyiliğe" yönelik iradeleri olarak anlaşılması elzemdir (Riley, 1970). Aksi durumda, genel iradenin zayıf bir okumayla, "milli irade" olarak ele alınması, -hatalı bir şekilde- popülist, milliyetçi ve totaliter ideolojilerle ilişkilendirilmesini olanaklı hale getirir. Genel iradenin ideolojik bir söylem olarak kullanılması, "çoğunlukçu demokrasi"nin yapısal unsurlarından kaynaklanır. Bu

noktada Rousseau için genel iradenin, özel/bireysel iradelerin toplamıyla ulaşılabilecek bir çoğunluk iradesi olmadığı vurgulanmalıdır. Şenel'in vurguladığı üzere, genel iradeye "genel" statüsü kazandıran, oyçokluğunun bir sonucu olarak doğmasından ziyade bütün oyların hesaba katılmış olmasıdır. Başka bir ifadeyle, genel iradeyi analiz edebilmek, oyların sayından ziyade onları bir araya getiren ortak/toplumsal çıkara odaklanmayı gerektirir (2004: 363). Thompson'ın da belirttiği üzere, Rousseau'nun genel irade kavramı, siyasal bağlamda özgürlük ve eşitlik temelinde birbirleriyle karşılıklı bağımlılık ilişkileri kuracak bireyleri ortak iyinin ne olduğu konusunda irade ve rıza üretim süreçlerine dâhil eder. Bu nedenle de mutlak, totaliter ya da popülist bir içerik taşıyamaz (2017: 271).

Somut koşullar altında yukarıda ana hatları çizilen genel irade kavramının akıllara getireceği ilk soru oldukça belirgindir: Eğer genel irade, bireylerin ortak çıkarlarını hedef alan iradeler bütünü ise, yani her birey ayrı ayrı siyasal bütünün bir parçasını oluşturuyorsa, siyasal iktidar ilişkilerinin zorunlu olarak ortaya çıkaracağı yöneten-yönetilen kategorileri bir anlam ifade etmemekte midir? Rousseau'nun bu soruyu bir çeşit soyutlama aracılığıyla aştığı görülür. Buna göre birey, toplumsal ilişkileri bakımından iki farklı role sahiptir. Rollerden ilki, genel iradenin oluşması sırasında "yurttaş" kimliğiyle ortaya konularak siyasal bütünün mevcudiyetini sağlamaktır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, Rousseau'nun "siyasal bütün" tasavvurunun "kitle toplumu" olmadığıdır. Kitle, tek tek insanların toplamını ifade ederken siyasal bütün, doğa durumunu kendi rızalarıyla terk edip bir "siyasal beden" oluşturdukları varsayılan insanların kurduğu birliktir (Akkın, 2020: 216). Bireyin diğer rolü ise genel iradenin pratiği olarak doğan yasalara rıza gösterme yükümlülüğünü ifade eden "uyruk"luktur (Rousseau, 1982: 70-71). Beriş'in (2014: 74) ifade ettiği üzere, Rousseau'nun genel irade anlayışında "yurttaş/uyruk ayrımı, egemenliğin kullanılması bahsinde işlevsel olacak bir araç" mahiyetindedir.

Akkın'ın aktardığı üzere (2020: 221-222; Rousseau, 1982: 26-27), Rousseau'nun siyasal öğretisinde; "siyasal beden" ya da kent, pasif fiziksel uzam bağlamında düşünüldüğünde ona devlet adı verilir ve "aktif" olduğu durumda "egemen" adını alır. Siyasal bedenin üyeleri bir bütün olarak düşünüldüklerinde halk diye adlandırılırlar; tek tek bireyler olarak düşünüldüklerinde ise yurttaşlar diye anılırlar. Siyasal bütünün unsurları, devletin yasalarına tâbi olduklarında uyruk diye adlandırılırlar. Buna göre egemenlik, "genel iradenin aktif olarak kullanılmasıdır" ve "yasa ile pratize edilir." Rousseau'ya göre genel iradenin işlemleri olarak yasalar, *Toplum Sözleşmesi* ile varlık bulan "siyasal bütün"ün hareket ve sistem kabiliyetini ifade eder. Bireylerin özgürlüğü de bu yasalara bağlıdır; çünkü yasalar, genel iradenin siyasal pratikteki çıktılarıdır (Rousseau, 1982: 48).

Daniel Cullen'in (1993: 3) belirttiği üzere, "özgürlük ve eşitlik kavramları Rousseau'nun siyasal düşüncesinin çekirdeğidir." Rousseau'nun özgürlük ve eşitlik anlayışı, her yurttaşın aynı zamanda uyruk olması ekseninde yasalara itaat etmesi gerektiğine yönelik düşünceden hareket eder. Rousseau, bireyleri özgür ve eşit kılacak yönetsel sistemini, hükümetsiz hükmetmeyi sağlayacak bir "özdeşlik" çerçevesinde kurgular. Bu özdeşlik, "özel çıkarlar"ın bastırılıp kamusal çıkarların öncelenmesi temelinde egemen siyasal bütün ile egemenlik altında yaşayan yurttaşın/uyruğun "bir"liğini, aynılığını ve beraberliğini ifade eder. Bununla birlikte Rousseau'nun *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* isimli eserinde (2006: 64) "ben bilgece ılımlı demokratik bir hükümet ile yönetilen bir ülkede dünyaya gelmek isterdim" cümlesi, insanların özgürlüğü ve eşitliği için en iyi

çözüm yolu olarak demokratik bir hükümet idealinin sunulduğunu gösterir. Rousseau, "emredici vekâlet" anlayışı üzerinden kurgulanacak temsili meclislerin belirli bir boyuta ulaşmış devletlerde uygulanması gerektiğinin de farkındadır. Bu nedenle demokrasi perspektifinde "temsil" kavramına mesafeli yaklaşımının yanında, Polonya için kaleme aldığı *Polonya Hükümeti ve Reform Tasarısı Üzerine Düşünceler* isimli eserinde görece büyük ülkelerde demokrasinin temsilsiz uygulanamayacağını savunur (2008: 114).

Bireylerin ancak yasa yapımına eşit bir şekilde doğrudan katılımlarının sağlanması durumunda özgür olabileceklerini savunan Rousseau, "yasa koyucu" bağlamıyla siyasal temsili eleştirir. Ona göre (1982: 103) "halkın bizzat hüküm vermediği her yasa, hükümsüzdür." Sarıca'nın da belirttiği üzere, egemenliğin devredilemezliğine yönelik düşünce, iradeyi devretmeyi gerektiren yasa koyucu temsili dışlamakla birlikte "emredici vekâlet" anlayışına benzer şekilde bireylerin doğrudan yasama organında yer almaları gerektiğine salık verir (1987: 90);

> "Ne var ki eski Yunan sitelerinde olduğu gibi kölelik üretim düzeninin hâkim olduğu, fazla kalabalık olmayan toplumlarda, nüfusu çok, büyük ve kapitalizme doğru hızla gelişen bir üretim düzeni içinde bulunan toplumlarda, halk egemenliğinin aynı biçimde gerçekleşemeyeceğini görüyor Rousseau. Bu yüzden de emredici vekâleti kabul etmek zorunda kalıyor. Seçmenleri vekillere direktif verecekler; vekiller direktifleri yerine getirmezlerse seçmenleri tarafından azledilebilecekler. Tıpkı Etats Généraux'larda olduğu gibi. Şu farkla ki, Rousseau'ya göre vekiller, çeşitli tabaka ve topluluklar yerine doğrudan doğruya -içindeki her türlü farklılaşmaların asgariye indirilmesine çalışılan– halkın vekilleridir. Yani Rousseau'da toplumu meydana getiren, iktidarın bir hissesine sahip olan her yurttaş katılıyor seçime. Böylece Etats Généraux'lardakinin tersine, emredici vekâlet yoluyla doğrudan doğruya bireylerin temsil edilmesine çalışıyor."

Egemen halkın kolektif bir varlık –siyasal bütün- oluşundan hareketle ancak kendisi tarafından temsil edilebileceğini savunan Rousseau, temsilcilerin halk adına konuştukları varsayılsa bile aslında özel iradelerden bağımsız politika geliştirmelerinin mümkün olmadığını belirtir (Rousseau, 1982: 35-38). Rousseau'nun temsilci düşüncesi, temelde *Leviathan*'daki temsil kurgusunun anti-tezidir. Rousseau'ya göre, egemenliğin kaynağı halkın "yönetme yetkisi"ni *Leviathan*'a –ölümlü tanrıya- devrettiği (Hobbes, 2018: 118) bu kurgunun kölelikten bir farkı yoktur. Dahası egemenliğin temsile dayalı devrine ilişkin siyasal düzenin "ortaçağ meşruiyet öğretisi"nden hareketle kurgulandığını savunan Rousseau, temsilci seçme pratiğiyle aristokratik yönetimlerin kurulduğuna inanır (Rousseau, 1982: 108-111; Schmidt, 2002: 65). Böylelikle halkın temsiline ilişkin "modern" düşünceyi eleştiren bir perspektifin de teorik zemini haline gelir. Düşünür, başta İngiltere olmak üzere dönemin temsili yönetimlerini, "azınlığın egemenliği"ne dönüşmeleri sebebiyle eleştirir (Rousseau, 1982: 109).

Rousseau'ya göre genel irade, dolayısıyla egemenlik, ortak ya da genel olanı barındırdığı için halkın temsil edilememesi ilkesi yasamaya ilişkindir; buna karşın yürütme (hükümet) düzeyinde halk temsil edilebilir (Ağaoğulları, 2006: 101). Rousseau, egemenliğin bölünmezliğini savunmasına karşın her siyasal toplumda iktidarın iki parçalı olduğunu ileri sürer: Bir edimi belirleyen irade (yasama) ve uygulayan güç (yürütme). İradenin ve gücün tek bir merkezde toplanmadığı durumda egemenlikten söz edilemeyeceği için hem irade hem de güç halka ait olmalıdır. Ağaoğulları'nın belirttiği üzere, egemen halkın/genel iradenin her türlü işlemi kamusal olanı kapsadığından dolayı

halkın elinde sadece yasama erki bulunur. Çünkü devlet yönetimi özel edimlerle ilgili olduğundan, Rousseau'nun yönetsel perspektifinde, yürütme erki "yasacı"ya, görevliler kurumuna ya da aracı bir bütüne bırakılmak zorundadır (Ağaoğulları, 2006: 139). Bu çerçeve, Rousseau'nun "doğrudan demokrasi"ye taraftar olmadığını da göstermektedir. Nitekim düşünür, yasaları yapan yurttaşların aynı zamanda yasaların uygulayıcısı da olması durumunda "özel çıkarların kamu politikalarını etkileyeceğini" (1982: 79) savunur. Rousseau'nun ifadesiyle (1982: 70);"egemen varlık yönetmeye, yönetici yasamaya, yurttaşlar da yasayı hiçe saymaya kalkıştılar mı, düzen yerini karışıklığa bırakır, güç ile irade artık birlikte yürümez olur, devlet de ya zorbalığa kaçar ya da anarşiye."

Rousseau'nun teorisinde kritik nokta, yasama yetkisinin halkta olmasıdır; yürütme organı –hükümet- ise yasaları uygulamakla beraber halkın görevlisidir. Egemenlik yetkisini elinde bulunduran halk, gerekli gördüğü hallerde hükümeti değiştirme yetkisini de elinde bulundurur (Schmidt, 2002: 64-68). Bu bağlamda Rousseau'nun egemenliğin pratize edilişine yönelik düşüncesi, sürekli kamu rızasını gerektirme hususuyla dikkat çekicidir. Rousseau'nun "devredilemez ve bölünemez" olarak formüle ettiği egemenliğin (1982: 35-37) kullanımına yönelik sunduğu perspektif, kuvvetler birliğine imkân tanıyan "çoğunluk despotizmi" ya da "totaliter halk egemenliği" olarak nitelendirilebilecek popülist ideolojilerin –hatalı bir şekilde- meşruiyet zemini olarak yorumlanır. Bu noktada Uygun'un da belirttiği üzere, Rousseau'nun egemenliğe yönelik yorumu, aslında Montesquieu tarafından savunulan, yasama yetkisinin kral, aristokrasi ve halk arasında paylaşılmasına karşı çıkmaktadır. Nitekim Rousseau, kuvvetler birliğine karşı çıkar ve yasamanın yürütme ile yargıdan ayrılması gerektiğini belirtir (Uygun, 2014: 156). Benzer şekilde Miller da, Rousseau'nun yürütmeyi yasamaya tabi kıldığına yönelik yorumları hatalı bularak cumhuriyetçi perspektifine dikkat çeker (1984: 62): Rousseau, egemenlik ile hükümet arasında temel bir fark kurgulamaktadır. Bu fark, yasama yetkisinin, yürütmeye ve yargıya dair yetkilerden ayrılmasını ifade eder.

Rousseau'nun siyaset teorisinin demokratik bir muhteva taşımadığına yönelik düşünceler, teori için kritik öneme sahip olan siyasal eşitlik temelinde özgürlüğün yanlış yorumlanmasından kaynaklanır. Rousseau'nun siyasal özgürlük perspektifi, doğa durumundaki sınırsız-negatif özgürlük değil, insanın kendi sınırlarını kendi belirlemesi anlamında özerkliği bünyesinde barındıran "pozitif özgürlük" düşüncesi üzerine kuruludur. Siyasal özgürlük yurttaşlar topluluğu olarak halkın kendi yasalarını belirleme otoritesi iken siyasal eşitlik "güç ve zenginliğin" dengelenmesini ifade eder. "Eşitlik olmadan özgürlük de varlığını sürdüremez" düşüncesini paylaşan Rousseau için demokratik bir yönetim, bireysel ya da hizipsel çıkarların temsilinden ziyade siyasal eşitlik ve özgürlüğün korunmasıyla ilgilidir (Rousseau, 1982: 79-80). Bu noktada Rousseau'nun siyasal öğretisi, *Modern Janus*'un özne-nesne dikatomisini aşmak adına önemli bir kavram seti sunar.

Rousseau'nun liberal-burjuva dünyanın karşısında konumlandırdığı cumhuriyetçi yönetsel sistem, yurttaşlar topluluğunun her üyesi için bir "ortak iyi" hayat arayışına dayanır. Ortak iyi anlayışı, bireyin toplum merkezli yaşamasını gerektirir ve genel irade aracılığıyla tespit edilir (Zagorin, 2003: 704). Rousseau'nun hizip perspektifi, ortak iyi kavramı üzerinden şekillenir. Genel iradeye alternatif bir iyi anlayışını takip edenlerin ya da kişisel çıkarlar için bir araya gelenlerin oluşturduğu gruplar hiziptir ve varlıkları halkın egemenliğine tehdittir (Kılınç, 2019: 224). Bu bağlamda Rousseau,

toplumun yozlaşmasına ve çöküşüne zemin hazırladıkları gerekçeleriyle özel iradeler etrafında bir araya gelen siyasal partiler gibi hizipleri reddeder. Sosyo-ekonomik eşitsizliklerin minimalize edildiği durumlarda halkın kendi içerisindeki homojen niteliği, Rousseau'nun temsil eleştirisinin de bir ölçüde yumuşamasını sağlar. Genel iradeyle birlikte hareket edecek/edebilecek bir temsil kurgusuna kategorik olarak karşı değildir düşünür (Öztürk, 2020: 100). Daha önce üzerinde durulduğu gibi, Rousseau için özgürlük, kişinin sadece kendi iradesine boyun eğmesini ifade eder. Hiziplerin varlığı, yurttaşın bağımsız bir şekilde halk meclisine katılımını engelleyeceğinden genel iradenin pratizasyonunu sakatlayacaktır. Bu bağlamda meclisteki her bir üyenin kendisinin veya hiziplerin çıkarları yerine "kamu yararı" temelinde hareket etmesini sağlamak özgürlüğü korumak için esastır. Meclis, genel iradenin karakteristik özellikleri doğrultusunda faaliyet göstermelidir. Rousseau'ya göre meclis, küçük veya büyük hizipleşmelere olanak tanımamakla birlikte bu hizipleşmelerin iradelerini yurttaşlara empoze etmenin bir yolu olarak da görülmemelidir. Buna ek olarak meclisin, halkı bir "bütün" olarak temsil etmesi durumu, yurttaşların yasama faaliyetlerine ulaşması konusunu imkânsız hale getireceğinden yurttaşların yönetme pratiklerine paydaş olma haklarını da ellerinden alacaktır (Rousseau, 1982: 48-49, 69-74, 103-107, 108-111).

Meclisin hizipleşmesinin önüne geçmek için Rousseau'nun ilk yöntemi, "oy" veya "tartışma" söz konusu olduğunda her bir üyenin kendi görüşünü bildirmesi gerektiğidir. İkincisi, yurttaşları bireysel ve hizipsel çıkarların etkisinden izole etmek için, yurttaşların "bir bedendeki özne" olarak düşünülmesidir (1982: 121-126). Buna ek olarak, Akkın'ın da aktardığı üzere, yurttaşlar düzenli bir şekilde bir araya gelip yürürlükteki yasalar hakkında görüşlerini bildirmeli, gerekli görülen yasalar değiştirilmeli, mevcut temsilcilerin, hükümetin ya da yönetim biçiminin tartışılması ve karar verilirse değiştirilmesi gibi konularda kamusal müzakere süreçlerinin işletilmesi gereklidir (2020: 224). Bu bağlamda Rousseau, meclis üyelerinin yalnıza genel yasalar çıkarmasını ve özel konuların atanmış uzmanlar tarafından yürütülmesi gerektiğini savunur (1982: 47-50). Ancak bu yaklaşım, genel iradenin hangi somut mekanizmalarla pratize edileceğini de tartışmalı hale getirir. Nitekim hükümetin yanında beliren "yasacı", kimi yorumcular için Platon'un "filozof kral"ını ifade ederken kimileri için ise diktatöre ya da "bir makineyi icat eden mühendis"e benzer. Rousseau'ya göre (1982: 50), "halkın kendisi hep iyilik ister, ama kendi başına iyiliğin nerede olduğu göremez her zaman. Genel irade her zaman doğrudur, ama onu yöneten anlayış her zaman aydın değildir." Halkın yönetsel anlamda teknik konulara olan mesafesini imleyen bu anlayış, Rousseau'nun bir kılavuz olarak kodladığı ve hükümetin içerisinde konumlandırdığı yasacıya olan gereksinimin kaynağıdır. Yasa koyucunun hükümet içerisindeki rolü, siyasal düzeni genel irade doğrultusunda düzenlemekten ibarettir. Yasa koyucu, siyasal bir güce sahip olmadığı gibi egemenliğin de bir paydaşı değildir (1982: 52).

Rousseau, yurttaşların her birinin yasama erkinin bir parçası olması gerektiği, toplumları için "iyi"nin ne olduğu konusunda müzakere etmeleri ve bu bağlamda oy kullanmaları hususlarında ısrar ettiğinde, yöneten-yönetilen ilişkisi bağlamında halkın, egemenliğin sahibi olduğuna dair pozisyonunu garanti altına almış gibi görünmektedir. Rousseau'ya göre rejimin meşruiyeti, hükümet politikalarının yurttaşların kontrolüne tâbi tutulmasıyla yakından ilişkilidir (Esposito, 2018: 87-88). Rousseau'nun *Toplum*

Sözleşmesi'nin her aşaması, yönetsel sisteme halk katılımını önceler.[11] Bu nedenle radikal demokrasi tartışmaları temelinde Habermas, Rawls ve Benhabib çizgisinde takip edilebilecek "müzakereci demokrasi" ile Laclau ve Mouffe çizgisinde takip edilebilecek "agonistik demokrasi" teorilerinin Rousseau'ya başvurmaları tesadüfi değildir. Nitekim Rousseau'nun yurttaşlık ile kamusal alan arasında kurduğu ilişki son derece dikkat çekicidir (1982: 108-109);

> "Devlet ne kadar iyi kurulmuş olursa, yurttaşların kafasında kamu işleri özel işlere kıyasla o kadar üstün bir yer tutar. Hatta, özel işler daha da azalır, çünkü ortak mutluluktan her bireyin payına kendi mutluluğundan daha büyüğü düşer ve dolayısıyla özel çabalardan bekleyeceği fazla mutluluk kalmaz. İyi yönetilen bir devlette herkes halk toplantılarına koşar; kötü bir yönetimdeyse oraya gitmek için kimse yerinden kımıldamak istemez. Çünkü, bu toplantılarda yapılanlarla kimse ilgilenmez; orada genel iradenin ağır basmayacağını herkes önceden sezer. İyi yasalar daha iyilerinin yapılmasına yol açar, kötüler de daha kötülerinin."

Rousseau'nun siyaset teorisi, bünyesinde barındırdığı muğlaklığa rağmen, demokratik katılıma ve karar alma süreçlerine sunmuş olduğu perspektif göz önünde bulundurulduğunda kendi dönemini aşan bir niteliğe sahiptir. Düşünür, kendi çağında, günümüz modern demokrasilerinin barındırdığı zafiyet noktalarını keşfetmiş gibi görünmektedir. Onun genel irade kavramı âdeta demokrasi ile temsil paradoksal birlikteliğini aşmak için kurgulanmış metaforik bir içerik taşımaktadır. "Yasa koyucu temsili" eleştirerek halkı egemenliğiyle "bir"leştiren bu bağlamda da eşitlik temelinde özgürlüğü temin edecek bir "özdeşlik" metodu geliştiren Rousseau, halkı egemenliğinden *yalıtan* modern demokrasinin bünyesinde barındırdığı meşruiyet ve temsil krizlerini anlamlandırmak için önemli bir teorik zemin haline gelmektedir.

Rousseau'nun siyasal düzen öngörüsünde bir başkasının buyruklarına koşulsuz bağlılık, en genel tasvirinde "insan" olmak ile zıtlık içerir. Dolayısıyla düşünürün eşitliği önceleyen yönetsel perspektifi özgürlüğü de en az eşitlik kadar sistemin merkezine taşır (Türk, 2016: 154). Demokrasi teorisindeki güncel tartışmalar takip edildiğinde, bu iki prensibi bir araya getirecek mekanizmalar üzerinde teorik/pratik çabaların hala sürdüğü de görülecektir. Tikel kimliklerin yükselişi paralelinde farklılık ve çoğulculuk arayışlarının Rousseau'nun teorisindeki yapısal sınırlılıkları gündeme getirmesine rağmen bir noktanın altı tekrar çizilmelidir. Dönemi itibariyle siyasal tahayyülünü "birlik" fikri üzerinden kurgulaması gayet anlaşılır görünen Rousseau, bir "egemenlik/temsil paradoksu" sunuyor gibi analiz edilebilir. Her tür despotizmi reddeden genel irade anlayışının bireyi bu "yanılmaz" iradeye bağlaması ise paradoksu görünür kılar. Ancak burada gözden kaçmaması gereken nokta, "ortak yarar" doğrultusunda genel iradenin, katılım ile özerkliği yan yana getiren doğasıdır. Nitekim Türk'ün (2016: 157) belirttiği üzere, "genel irade hem katılımın nihai uğrağı hem de temsilin aslî istisnası olarak görünürlük kazanır." Rousseau'nun demokrasiye eklemlenen temsili kurumlara mesafeli yaklaşımı, bireyi nesneleştiren ve hatta özgürlüğünü elinden alan siyasal ilkeler çerçevesinde kurgulanmalarıyla yakından ilişkilidir. Buradan hareketle düşünürün demokrasiyi daraltılmış yetkiler/görevler ve küçük birimler üzerinden düşünme çabası göz önünde bulundurulduğunda ise farklılığı ve çoğulculuğu dışlamadığı da görülecektir.

11 "Bir hükümetin iyi olabilmesi için, halkın aşırı ölçüde güçlü olması gerekir" (Rousseau, 1982: 71); "halkın meclis halinde toplanması düşten başka bir şey değil, denecek. Bugün bir düştür, doğru; ama iki bin yıl önce düş değildi. İnsanların özü mü değişti dersiniz?" (Rousseau, 1982: 103)

Demokrasi ile temsil paradoksal birlikteliğinin ortaya çıkardığı ve özne-nesne dikotomisini gözler önüne seren seçimler, oy ve siyasal partiler/hizipleşme konularına da Rousseau'nun siyasal öğretisi başarılı bir karşı örnek sunmaktadır. Siyasal bir özne olarak bireyin kendi görüşüne en yakın partiyi seçtiği ve yeni seçim dönemine kadar bir denetim mekanizmasını elinde bulunduramadığı modern demokrasi, temsil pratiğiyle bireyi nesne konuma getirmektedir. Rousseau'nun siyasal düzen öngörüsü ise bireyin özgür iradesiyle karar almasını engelleyen grup ve parti temelindeki bütün hizipleşmelere mesafesiyle dikkat çekicidir. Buna ek olarak "doğrudan demokrasi"nin uygulamada ortaya çıkaracağı zorluklarının da farkında olan düşünür, yönetsel kurgusunda bir hükümeti gerekli görmekle birlikte bu hükümet, bir "görevli, hizmetkâr" niteliği taşımakta ve halkın bu "görevliler kurumu"nu geri çağırma yetkisi her daim bulunmaktadır.

Son tahlilde Rousseau, eşitlik temelinde özgürlüğü amaçlayan siyasal düzen öngörüsünü katılım ve müzakerenin önemi üzerinden kurgulamaktadır. Düşünür, demokrasinin temsili niteliğini kamusallığı ve müzakereyi dışlaması hasebiyle eleştirmektedir. Bu çerçevede halkın siyasal rejimi meşrulaştıran konumu ile siyasal rejimin öznesi olması gerektiğine yönelik düşüncenin mündemiçliği vurgulanmış olmaktadır. Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*; yöneten-yönetilen ilişkisinde aktörlerin-öznenin toplumun her bir üyesi, hükümetin/yasacıların ise aktörlerin hizmetkârı-görevlisi olduğu bir kamusal alanın inşasına ve demokratik yönetimin ilkelerine yönelik bir teorik izlek sunması nedeniyle modern-temsili demokrasinin mahiyetini kavramak için önemli bir kavram seti sunmaktadır.

Sonuç

Modern Janus olarak kavramsallaştırmanın mümkün göründüğü demokrasinin temsili niteliği, bünyesinde barındırdığı paradoks ile dikkat çekmektedir. Paradoksun bileşenlerinden ilki, demokratik devrimlerle görünür olan *liberal-demokratik* gelenekten kurum ve ilkelerin birbirleriyle eklemlenmesidir. Temsil pratiği ise egemenliğin sahibini egemenliğin kullanıcısına bir özdeşlik kurgusundan hareketle bağlamakta ve iktidarın en önemli meşruiyet dayanağı konumuyla paradoksun ikinci bileşeni haline gelmektedir. İster halk egemenliği ister ulus egemenliği teorisiyle analiz edilsin modern demokrasi, eşit ve özgür birey kurgusundan hareketle ulusun halk adına temsil edilmesi üzerine kuruludur. Burada temsil kavramının bünyesinde barındırdığı varlık-yokluk paradoksu da açığa çıkmaktadır. Somut anlamda var olanın soyut konumuyla var edilmesi, başka bir ifadeyle varken yokluğundan hareket edilerek yöneten ile yönetilen arasında kurgulanan meşruiyet ilişkisi, bu haliyle demokrasinin *Modern Janus* olduğu savını da desteklemektedir. Böylelikle *Modern Janus*'un ilk yüzünde, geçmişte yaşamış ve gelecekte yaşayacak insanları imleyen mistik ulus kavramı, meşruiyetin kurumsallaşmasında araçsal bir konuma sürüklenmektedir. Bu haliyle *Modern Janus*'un bedeninde yükselen iki yüz de açığa çıkmaktadır: Bireyi "bir" yapan ve otorite haline getirerek özneleştiren birinci yüz; ve temsil pratiğiyle yönetilenin yönetenle özdeşliğini ifade eden ikinci yüz.

Demokrasi ve temsil paradoksal birlikteliği, halkın modern demokrasi içerisinde tanımlanabilecek iki önemli işlevine göndermede bulunur. İlk olarak halkın egemenliğe –yetkilendirme yetkisi- sahip oluşu, halk adına ve çıkarına yönetme görevini üstlenecek temsili kurumların bir siyasal ilke çerçevesinde [seçim] meşruiyetini sağlar. İkinci olarak, halkın meşruiyet zemini olarak görüldüğü ve halkın devrettiği yetkiyle hareket eden

temsili yönetim modeli, halkın yönetme/yönetebilme olanağına sahip olmadığı süreçlerde sistemin demokratik nosyonlarla hareket ettiğine yönelik algının oluşmasını *sürekli* sağlar.

Sözleşme teorisyenlerinden Rousseau, demokrasi ile temsilin paradoksal birlikteliğini kendi çağında çözümlemiş gibi görünmektedir. Düşünürün halk ile egemenliği özdeşleştirmeye yönelik siyasal öğretisi, paradoksun yarattığı bunalımları aşmak için güncelliğini korur bir görünümdedir. Rousseau'da halk egemenliğinin en dikkat çekici yanı aslında egemenliğin aşkın bir ilkeye dayanmadığı, hiç kimseye ait olmadığı gerçeğinde yatmaktadır. Bu çerçevede halk, siyasal rejimi meşrulaştıran bir öğe olarak, rejimin öznesi konumundan ziyade siyasal faaliyetin kurucusu konumuyla dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Rousseau'nun egemenlik anlayışı, demokrasi ve temsil kavramlarının paradoksal birlikteliğini hem gözler önüne serer hem de önemli bir eleştirel argümantasyon sunar.

Rousseau'nun genel irade bağlamındaki egemenlik düşüncesi, onun farklı perspektiflerden yorumlanmasına imkân tanımaktadır. Kimilerine göre Rousseau, "modern demokrasinin kurucusu" ya da "özgürlük teorisyeni" olarak kabul edilirken kimilerine göre "despotizm yanlısı" ya da "modern düşünce tarihinin en önemli özgürlük düşmanı"dır (Schmidt, 2002: 68). Rousseau hakkında birbiriyle ilişkilendirmesi son derece zor bu fikirler yumağının mevcudiyeti, büyük ölçüde "genel irade" kavramının muğlak ve anlaşılması güç doğasından kaynaklanmaktadır. Rousseau'nun genel irade kavramı, yöneten-yönetilen ilişkisinin bir "özdeşlik" çerçevesinde kurgulanmasına kapı aralayan bir çerçeveye sahiptir. Genel irade ekseninde her birey, bir yurttaş olarak, siyasal faaliyetin kurucusu konumuna gelebilecektir. Bahsi geçen özdeşlik, sosyo-ekonomik ve siyasal yapıda bir homojenliği beraberinde getirdiğinden "genel irade", meşruluğunu "sürekli" olarak sağlamaktadır. Rousseau için genel iradenin gerçekleşmesi, toplum içinde fraksiyonların, partilerin ve hiziplerin bulunmaması ile yakından ilişkilidir; bu bağlamda her bir yurttaşın düşüncesi "kendi içerisinde" değerlidir. Bu çerçevede düşünüldüğünde Rousseau için "genel irade kendini deklare edecekse, bütün grupları, zümreleri, sınıfları ve partileri susturmak (bastırmak) kaçınılmaz" bir görünüm arz edecektir.

Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*, eşitlik temelinde özgür yurttaşların siyasal faaliyetin kurucusu oldukları bir demokratik yönetim tasavvurudur. Rousseau, evrensel bir etik sistemi arayışında olduğunu kitaptaki daha ilk cümlesinde vurguluyordu (1982: 13): "Niyetim, insanları oldukları gibi, yasaları da [olmaları gerektiği] gibi ele alıp, toplum düzeninde güvenilir ve haklı bir yönetim kuralı bulunup bulunamayacağını araştırmaktır." Buna rağmen düşünürün siyasal öğretisini bir idealin resmi olarak okumak ona büyük haksızlık olacaktır. Modern demokrasi tartışmalarında önemli bir teorik izlek olarak kullanılan Rousseau'nun siyasal öğretisi, demokrasi ve temsil paradoksal birlikteliğinin ortaya çıkardığı krizleri aşmak adına geniş çaplı kamusal katılımı öneren öz-yönetim modeli çerçevesinde güncelliğini koruyan bir pratik sunmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Abeles, M. (2012). *Devletin Antropolojisi*. (Çev. N. Ökten). Ankara: Dipnot Yayınları.

Ağaoğulları, M. A. (1989). "Demokratik Mitoslar: Halk-Ulus Egemenliği ve Siyasal Temsil", *II. Ulusal Bilimler Kongresi*, ss. 21-30.

Ağaoğulları, M. A. (2006). *Ulus-Devlet ya da Halk Egemenliği*. Ankara: İmge Kitabevi.

Akal, C. B. (2002). "Rousseaucu Cumhuriyet Spinozacı Devlete Karşı", *Toplum Bilim*, S: 92, ss. 105-119.

Akkın, İ. O. (2020). "Rousseau'da Demokrasi: Otonomi ve Katılım", *Demokrasi Felsefesi: Klasik ve Modern Yaklaşımlar.* (Edt. İ. Serin). İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Althusser, L. (2007). *Politics and History: Montesquieu, Rousseau, Marx*. New York: Verso Books.

Baker, K. M. (1990). "Representation Redefined", *Inventing the French Revolution*. New York: Cambridge University Press.

Barber, B. (1995). *Güçlü Demokrasi*. (Çev. M. Beşikçi). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Beetham, D. (2006). "Political Legitimacy", *The Blackwell Companion to Political Sociology*. (Edt. K. Nash and A. Scott), USA: Blackwell Publishing.

Benhabib, S. (1999). *Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*. (Der. S. Benhabib), (Çev. Z. Gürata ve C. Gürsel). İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.

Beriş, H. E. (2014). *Egemenlik: Bir Kavramın Geçmişi, Bugünü ve Geleceği*. İstanbul: Tezkire.

Birch, A. H. (1971). *Key Concepts in Political Science: Representation*. USA: Pall Mall Press.

Burdeau, G. (1964). *Demokrasi*. (Çev. B. N. Esen). Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Castiglione, D. (2012). "A New Agenda for Democratic Representation?", *Politics & Gender*, C: 8, S: 4, ss. 518–523.

Cullen, D. E. (1993). *Freedom in Rousseau's Political Philosophy*. USA: Northern Illinois University Press.

Çelebi, A. (2012). "Demokratik Bir Anayasanın Siyasal Yapı Taşları: Halk Egemenliği ve Siyasal Temsilin Demokratikleştirilmesi", *Toplum Bilim*, S: 124, ss. 37-60.

Dahl, R. A. (2001). *Demokrasi Üstüne*. (Çev. B. Kadıoğlu). Ankara: Phoenix Yayınevi.

Dahrendorf, R. (2015). *Demokrasinin Bunalımları*. (Çev. E. Zeybekoğlu). İstanbul: İthaki Yayınları.

Deflem, M. (2008). *Sociology of Law*. New York: Cambridge University Press.

Dewey, J. (1997). *Democracy and Education*. New York: Macmillan.

Diamond, L. (1995). "Demokrasinin Üç Paradoksu", *Demokrasinin Küresel Yükselişi*. (Haz. L. Diamond ve M. F. Plattner), (Çev. M. Turhan). Ankara: Yetkin Yayınları.

Dovi, S. (2011). "Political Representation", *The Standford Encyclopedia of Philosophy.* (Edt. E. Zalta). http://plato.stanford.edu/entries/political-representation/#toc , (Erişim Tarihi: 19.07.2016).

Dun, F. (2010). Freedom, Liberty, Autonomy. https://users.ugent.be/~frvandun/Texts/Articles/FVD_FREEDOM.PDF, (Erişim Tarihi: 24. 11. 2019).

Duverger, M. (1993). *Siyasi Partiler*. (Çev. E. Özbudun). Ankara: Bilgi Yayınevi.

Dworkin, R. (2006). "Liberalizm", *Liberaller ve Cemaatçiler*. (Der. A. Berten, P. Silveira ve H. Pourtois), (Çev. E. Özkaya). Ankara: Dost Kitapevi.

Esgün, T. G. (2016). *Otoriteden Otonomiye: Yasa ve Özgürlük*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Esposito, R. (2018). *Communitas*. (Çev. O. Kartal). İstanbul: İletişim Yayınları.

Greiff, P. (2000). "Deliberative Democracy and Group Representation", *Social Theory and Practice*, C: 26, S: 3, ss. 397-415.

Gürleyen, S. (2012). *Siyasi Temsil Teorisi: Kavram, Tarih, Felsefe*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Habermas, J. (2001). *İletişimsel Eylem Kuramı*. (Çev. M. Tüzel). İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Hakyemez, Y. Ş. (2003). "Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerine Etkisi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: 52, S: 4, ss. 69-92.

Hamilton, A., Madison, J. ve Jay, J. (2018). *The Federalist Papers*. Ankara: Gece Kitaplığı.

Hobbes, T. (2018). *De Cive*. (Çev. C. D. Zarakolu). (3. Baskı). İstanbul: Belge Yayınları.

Işık, N. E. (2008). "Ortak Bağın Tesisi İçin Eleştirel Cumhuriyet", *Doğu Batı Dergisi*, C: 47, S: 1, ss. 83-105.

Judge, D. (1999). *Representation: Theory and Practice in Britain*. London: Roudledge Press.

Keane, J. (2009). *The Life and Death of Democracy*. London: Simon & Schuster Publishing.

Kelsen, H. (2019). *Demokrasi: Doğası ve Değeri*. (Çev. Y. Uysal). Ankara: Dost Kitabevi.

Kılınç, Z. (2019). "Hobbes, Rousseau ve Madison'un Hizip Anlayışları ve Sundukları Çözümler", *International Journal of Political Studies*, C: 5, S: 3, ss. 220-228.

Laclau, E. ve Mouffe, C. (2008). *Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*. (Çev. A. Kardam). İstanbul: İletişim Yayınları.

Lefort, C. (1998). *Democracy and Political Theory*. (Trans. D. Macey). Cambridge: Polity Press.

Lipset, S. M. (1964). *Siyasi İnsan*. (Çev. M. Tunçay). Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları.

Lipson, L. (1999). "Demokrasinin Felsefesi", *Sosyal ve Siyasal Teori*. (Edt. A. Yayla). (2. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Machiavelli, N. (1993). *Prens*. (Çev. N. Güvenç). İstanbul: Anahtar Kitaplar.

Machiavelli, N. (2009). *Söylevler*. (Çev. A. Tolga). İstanbul: Say Yayınları.
Macpherson, C. B. (1976). *The Real World of Democracy*. New York: Oxford University Press.
Manin, B. (1997). *The Principles of Government*. New York: Dover Publications.
Mayo, H. (1964). *Demokratik Teoriye Giriş*. (Çev. E. Kongar). Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları.
Mill, J. S. (2017). *Demokratik Yönetim Üzerine Düşünceler*. (Çev. Ö. Orhan). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
Miller, J. (1984). *Rousseau: Dreamer of Democracy*. New Haven: Yale University Press.
Mouffe, C. (2015). *Demokratik Paradoks*. (Çev. C. Aşkın). (3. Baskı). Ankara: Epos Yayınları.
Özkan, M. (2019). *Modern-Demokratik Devlette Siyasal Temsil*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Öztürk, A. (2005). "Radikal Demokrat Önerinin Eleştirisi", *Cogito*, S: 43, ss. 61-88.
Öztürk, A. (2020). "Egemenliğin Cumhuriyetçi Yapı Sökümü: Machiavelli, Rousseau ve Ulus Devlet", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, S: 58, ss. 85-106.
Paine, T. (2017). *İnsan Hakları*. (Çev. M. O. Dostel). İstanbul: İletişim Yayınları.
Parekh, B. (1993). "The Cultural Particularity of Liberal Democracy", *Prospects for Democracy*. (Edt. D. Held). Oxford: Polity Press.
Parry, G. (1995). "Autonomy and the Citizen", *Rousseau and Liberty*. (Edt. R. Wokler). Manchester: Manchester University Press.
Pitkin, H. F. (2004). "Representation and Democracy: Uneasy Alliance", *Scandinavian Political Studies*, C: 27, S: 2, ss. 335–342.
Pitkin, H. F. (2014). *Temsil Kavramı*. (Çev. S. Erkoç). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.
Popper, R. K. (2018). *Açık Toplum ve Düşmanları*. (Çev. M. Tunçay ve H. Rızatepe). Ankara: Liberte Yayınları.
Riley, P. (1970). "A Possible Explanation of Rousseau's General Will", *The American Political Science Review*, C: 64, S: 1, ss. 86-97.
Rosanvallon, P. (2011). *Democratic Legitimacy: Impartiality, Reflexivity, Proximity*. New Jersey: Princeton University Press.
Rousseau, J. J. (1982). *Toplum Sözleşmesi*. (Çev. V. Günyol). İstanbul: Adam Yayınları.
Rousseau, J. J. (2006). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*. (Çev. R. N. İleri). İstanbul: Say Yayınları.
Rousseau, J. J. (2008). *Anayasa Projeleri*. (Çev. İ. Yerguz). İstanbul: Say Yayınları.
Rousseau, J. J. (2009). *Emile*. (Çev. Y. Avunç). İstanbul: İş Kültür Yayınları.
Sacchetti, F. (2010). *Political Representation*. http://www.imtlucca.it/_documents/courses/005794-ML8TI-Political_ Representation.pdf, (Erişim Tarihi: 19.06.2018).
Sarıca, M. (1969). *Fransa ve İngiltere'de Emredici Vekâletten Yeni Temsil Anlayışına Geçiş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
Sarıca, M. (1987). *100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi*. (5. Baskı). İstanbul: Gerçek Yayınevi.
Sartori, G. (1977). *Demokrasi Kavramı*. (Çev. D. Baykal). Ankara: Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları.
Sartori, G. (2014). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*. (Çev. T. Karamustafaoğlu ve M. Turhan). (2. Baskı). İstanbul: Sentez Yayıncılık.
Schmidt, M. G. (2002). *Demokrasi Kuramlarına Giriş*. (Çev. E. Köktaş). (2. Baskı). Ankara: Vadi Yayınları.
Schmitt, C. (2006). *Parlamenter Demokrasinin Krizi*. (Çev. A. E. Zeybekoğlu). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
Schumpeter, J. A. (2007). *Kapitalizm Sosyalizm ve Demokrasi*. (Çev. H. İlhan). Ankara: Alter Yayıncılık.
Schwartz, N. L. (1988). *Political Representation and Community*. Chicago: Chicago University Press.
Sieyès, E. J. (2005). '*Üçüncü Sınıf' Nedir?*. (Çev. İ. Birkan). Ankara: İmge Kitabevi.
Şaylan, G. (1998). *Demokrasi ve Demokrasi Düşüncesinin Gelişmesi*. Ankara: TODAİE.
Şenel, A. (2004). *Siyasal Düşünceler Tarihi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
Tannenbaum, D. G. ve Schultz, D. (2013). *Siyasi Düşünce Tarihi*. (Çev. F. Demirci). (8. Baskı). Ankara: Adres Yayınları.
Thompson, M. J. (2017). "Autonomy and Common Good: Interpreting Rousseau's General Will", *International Journal of Philosophical Studies*, C: 25, S: 2, ss. 266-285.
Touraine, A. (2000). *Demokrasi Nedir?*. (Çev. O. Kunal). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Türk, H. B. (2016). "Murray Bookchin'in Siyasal Düşüncesinde Rousseau'nun İzleri", *FLSF*, S: 22, ss. 147-162.
Uygun, O. (2014). *Demokrasi: Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
Vergin, N. (2000). *Din, Toplum ve Siyasal Sistem*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
Wood, E. M. (2009). *Yurttaşlardan Lordlara*. (Çev. O. Köymen). İstanbul: Yordam Kitap.
Wood, E. M. (2012). *Özgürlük ve Mülkiyet*. (Çev. O. Köymen). İstanbul: Yordam Kitap.
Zagorin, P. (2003). "Republicanism", *British Journal for the History of Philosophy*, C: 11, S: 4, ss. 701-714.